

Research Paper

Complex Irregularities in the Development Formation of Iran in the Structural Transformation of Late Capitalism (1979-2021)* Abolfazl Anaei¹ Hossein Masoudnia²

1. Ph.D. in Political Science-Political sociology, Faculty of Administrative Sciences & Economics, University of Isfahan, Isfahan, Iran

2. Associate Professor of Political Science, Faculty of Administrative Sciences & Economics, University of Isfahan, Isfahan, Iran

DOI: <https://doi.org/10.22034/ipsa.2024.517>

Receive Date: 08 July 2024

Revise Date: 17 September 2024

Accept Date: 09 October 2024

©2021 by the authors. Licensee IPSA, Tehran, Iran. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

Extended Abstract**Introduction**

The complexity of contradictions hidden in the development of the world-system can be determined when the origin and expansion of modern western capitalism is analyzed in the broad context of world geography and long-term structural vector. From this perspective, the systemic expansion of capitalism in the historical period of five centuries of accumulation based on the unequal movement of global value, the dominance of the hegemonic structure in the political, economic and social configuration of international relations has led to a situation where the quantitative and qualitative levels of global growth and development The conventional and balanced formation has been removed and the highly unequal and unbalanced layers of development and underdevelopment have been reproduced on a world scale. In these chaotic relations of the world-system, structurally unequal relations have been institutionalized in the internal mechanisms of non-core national states, and irregular and crisis-producing transformations have become a dominant structural rule. Therefore, the construction and development of non-core spaces from the point of view of asymmetric morphology and internal social, economic and political reproduction of these areas have faced stable anti-development disturbances. In this long-term perspective, Iran, as a non-core and developing country, has faced the systemic challenges of capitalism since the end of the Safavid dynasty and has been structurally integrated into the world-system since the end of the Qajar period. The consequence of the structure of this chaotic transformation in Iran has been the creation of discontinuity in the formation of national development and the limitation of internal social reproduction to the structures and requirements of modern international capitalism.

The importance of the current discussion is closely related to the process of transition disorders to the structural development of the Islamic Republic of Iran in the post-revolutionary period. In other words, understanding the systemic limitations created on the scale of the world-system in the process of systematic accumulation of capital, geopolitical pressures, economic sanctions and political crisis in the content of the relations between Iran and the United States in the systemic space of the third hegemonic cycle can be a pathological barrier to the structural development of Iran and possible alternatives native to reveal the civilization center of Islamic Iran. On the other hand, the

* Corresponding Author:**Abolfazl Anaei, Ph.D.****E-mail:** anaei.abolfazl@gmail.com

necessity of the present research is related to the requirements imposed by American hegemonic relations since the coup d'état of August 1953 on Iran's national formation. Therefore, refusing to analyze this issue negates the practical and theoretical realization of effective in curbing the systemic obstacles of development and native alternative development. With these considerations, the main question of the current research is expressed as follows: How has the formation of Iran's development changed during the long-term crisis of late capitalism? The hypothesis of the current paper states that the structural contraction of the world-economy, the imposition of the requirements of the hegemonic systemic relations of the United States and the neoliberal development model in the time vector of 1979-2021 have created a complex and entropic disorder in the process of conventional and balanced structural development of native Iran.

Methodology

This paper is based on critical-structural method in the analysis of complex systems. In this regard, the integration of the world-system analysis approach and the *longue-durée* structural model of the Annales School is the basis of the research. This integrated model is configured with a view to the combination of issues of inter-state system construction, world-economy structure, development systemic morphology, power hierarchy and hegemonic relations of international capitalism, which leads to the development of unique structural-historical conjunctions in *longue-durée* determinations. In this perspective, in *longue-durée* periods, unique development formations can develop in the hegemonic construction of the world-system. Therefore, this theoretical construction in a systematic, holistic and dialectical perspective reveals the dominant mechanisms of development in the modern capitalist world.

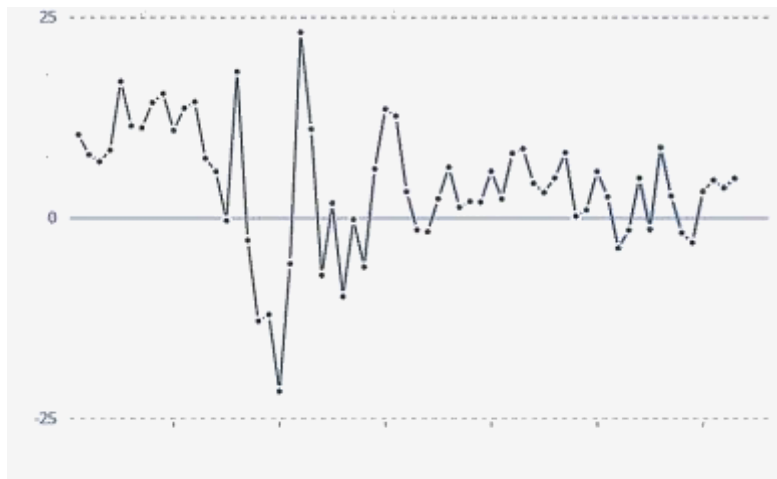
Result and Discussion

The coordinate of Iran in the non-core space as a result of the systemic expansion of modern Western capitalism and integration into the world-system have created conditions in the national formation from a structural perspective that have disturbed its metabolic and systemic development. This *longue-durée* historical mutation in Iran's social reproduction is due to many other variables that have targeted the national development of Iran. As a direct result of this contradiction, the process of transition to structural and sustainable development of Iran has faced internal obstacles and perimeter pressures of the world system.

In the framework of the argument presented and based on the systemic pathology of Iran's development and the causes of reproducing the complexity and modern barriers to the formation of structural development, it shows the following variables, which in a general classification and according to the long-term structural time vector of 1979-2021 in the formation National of the Islamic Republic of Iran has had a decisive impact:

1. Direct and indirect pressures of the hegemonic system and the result of the decline of the third hegemonic cycle.
2. The long-term structural crisis of late capitalism.
3. Modeling non-native development policies, which include the economic policies of the International Monetary Fund and the World Bank Group, which are configured in the content of the principles of neoliberalism.
4. Iran's entry into the global mechanisms of digital network capitalism and the expansion of various forms of financialization in the national economic system.
5. International sanctions.
6. Geopolitical crises in the Middle East region. The systemic outcome of the feedback of the mentioned variables can be seen in the long contraction of Iran's gross domestic product (fig.1):

Fig1: GDP growth (annual %) - Iran, Islamic Rep. (1961-2023)

Source: The World Bank Group (2023)

Simultaneously, the mentioned variables have different relative and determining effects in intensifying and amplification the dissipative structures and the complexity of the transition to sustainable development of Iran. On the other hand, at the same time, these variables have deeply weakened the possibility of creating a native model of development that can be adapted to the requirements of internal structures and needs. This complex and irregular process has created an adverse and chaotic effect on the systematic cycle of national accumulation. So that the realization of the national industrial revolution and the stable and exponential increase of the GDP and other quantitative and qualitative variables have weakened the development. The expansion of the non-productive sector in Iran's national economy in the late capitalist period and the emergence of the corruption of prebendalism are among the consequences of the aforementioned variables in Iran's development crisis. An alternative to this situation can be the creation of a theoretical and practical mechanism for development policy.

Conclusion

The findings of the paper reveal that the fundamental contradictions in the formation of the national development of the Islamic Republic of Iran in the critical phase of late capitalism have intensified and strengthened under the influence of hegemonic systemic pressures and the corresponding sanctions, and at the same time they have been modeled after the neoliberal programs of the Bretton Woods institutions and the ideas of the new economic right circles. University of Chicago has reinforced the complexities of structural transition from historical underdevelopment and reconstruction of Iran's development. On the other hand, due to the indifference to the complexities of Iran's coordinates in the modern world-system and the refusal to create a native alternative to development, internal structural pressures have increased in the reproduction of Iran's development. Therefore, the quantitative and qualitative mechanisms of development and the process of national governance and management of Iran have experienced several crises under the pressures caused by imported patterns of development, and the mobilization of soft and hard power resources and the realization of operations for structural transition to national development that is proportionate and corresponding to the requirements and needs The interior is in turmoil. These anthropic relations have been intensified in the post- Joint

Comprehensive Plan of Action period. Statistical indicators such as the contraction of GDP in the discussed period, the increase in class gap, the return of the cycle of inflation and prolonged recessionary inflation, the disruption of national systematic accumulation, the lack of increase in the level of industrial and non-industrial production in proportion to other economic sectors in the formulation of the GDP, the increasing financialization of the national economic system and the pressure of geopolitical crises in the Middle East and the open confrontation of the Islamic Republic of Iran with the declining hegemonic power of the United States and the imposition of sanctions policies have reflected the disorders of Iran's sustainable development in late capitalism.

The critical output of this paper shows that moving away from imported development patterns and localization of development based on the Iranian-Islamic civilizational structure can strengthen national solidarity with an approach based on the expansion of the national production organization, general reduction of the level of structural gap in income distribution and social inequalities, and continuous strengthening of the convergence process. To create a local culture and identity with lasting effectiveness. At the same time, the localization of the development model can become a decisive factor in strengthening the construction of political power, the effectiveness of functions and the deepening of the quantitative and qualitative level of legitimacy of the political system. Finally, replacing the native model of development in non-core areas with the growth and development patterns of the developed focal areas of the world- system, including Iran, is the starting point for dismantling Prebendalism relations and curbing corruption and inefficiency in the administrative and economic system. It seems that the definition and creation of the structural conditions of indigenous development and institutionalization in the long-term vector can guarantee the containment of the distortion of the country's structural actions and dominate the original historical relations based in the Iranian-Islamic civilization over the hegemonic development model and its so-called modern and non-indigenous output. The guidelines of the leadership of the Islamic Republic of Iran as a requirement of the government regarding the localization of development can be considered as the path to the localization of the development of Iran.

Keywords: Iran, Development, Late Capitalism, Hegemonic Cycle, World-System.

References

- Abrahamian, Ervand (2010). *A History of Modern Iran*. Translated by Ibrahim Fattahi. Tehran: Nay Press. [In Persian].
- Anaei, Abolfazl; Shahramnia, Amir Masoud; Emam Jomezade Javad.s & Masoudnia, Hossein (2023). "Analysis of the complications of the decline of American hegemony in the capitalist world system". *Political Knowledge Scientific Journal, Bi-quarterly*, Vol.18, No.2, (Serial 36). [In Persian]. DOI: <https://doi.org/10.30497/pkn.2022.240924.2850>
- Alaedini, Pooya & Razavi, Mohamad R. (2018). *Industrial, Trade, and Employment Policies in Iran*. Cham: Springer International Publishing.
- Alexander, Kern (2009). *Economic Sanctions: Law and Public Policy*. New York: Palgrave.
- Amuzegar, Jahangir (2014). *The Islamic Republic of Iran: Reflections on an Emerging Economy*. New York: Routledge.

- Arrighi, Giovanni(2010).*The Long Twentieth Century: Money, Power and the Origins of Our Time*. London: Verso.
- Braudel, Fernand (1980).*On History*. Chicago: University of Chicago Press.
- Crane, Keith; Lal, Rollie & Martini, Jeffrey (2008). *Iran's Political, Demographic, and Economic Vulnerabilities*. Santa Monica: RAND Corporation.
- Chari, Chandra (2008).*War, Peace and Hegemony in a Globalized World: The Changing Balance of Power in the Twenty-First Century*. New York: Routledge.
- Christopher Chase-Dunn (1998). *Global Formation: Structures of the World Economy*. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers.
- Clark, Stuart and et al. (1999). *The Annales School: Critical Assessments, Histories and Overviews vol.1*. Routledge: London.
- Congressional Research Service (2022). *Iran: Background and U.S. Policy*. <https://crsreports.congress.gov/product/pdf/R/R47321>
- Devezas, Tesselano C. (2006). *Kondratieff Waves, Warfare and World Security*. Washington, DC: Published in cooperation with NATO Public Diplomacy Division.
- Eyler, Robert (2007).*Economic Sanctions: International Policy and Political Economy at Work*. New York: Palgrave Macmillan.
- Farajpoor, Majid (2004). *Obstacles to development in Iran: poverty, corruption and discrimination*. Tehran: Rasaa Press. [In Persian].
- Farzanegan, Mohammad Reza & Alaedini, Pooya (2016). *Economic Welfare and Inequality in Iran: Developments since the Revolution*. New York: Palgrave Macmillan.
- Fayazmanesh, Sasan (2008). *The United States and Iran: Sanctions, Wars and the Policy of Dual Containment*. New York: Routledge.
- Ganji, Babak (2006). *Politics of Confrontation: The Foreign Policy of the USA and Revolutionary Iran*. London: Tauris Academic Studies.
- Grosfoguel, Ramon & Cervantes-Rodriguez, Margarita Ana (2002). *The Modern Colonial Capitalist World-System in the Twentieth Century: Global Processes, Antisystemic Movements, and the Geopolitics of Knowledge*. Westport: Greenwood Press.
- Gheissari, Ali (2009). *Contemporary Iran: Economy, Society, Politics*. New York: Oxford University Press.
- Congressional Research Service (2022). *Iran Sanctions*. Washington: <https://sgp.fas.org/crs/mideast/RS20871.pdf>
- Hadenius, Axel (2015). *American Exceptionalism Revisited: US Political Development in Comparative Perspective*. New York: Palgrave Macmillan.

Hashemi, Masoud; Daneshnia, Farhad & Ahmadyan, Ghodrat (2022). "The political economy of development in the Islamic Republic of Iran: The primacy of the political over politics and its developmental consequences". *Research Letter of Political Science Quarterly*, Vol. 17, Serial Number 67. [In Persian]. DOI: <https://doi.org/10.22034/ipsa.2022.466>

Hein, Eckhard (2012). *The Macroeconomics of Finance-Dominated Capitalism and its Crisis*. Massachusetts: Edward Elgar Publishing Limited.

Hopkins, Terence, Wallerstein, Immanuel, Bach, Robert L., Chase-Dunn, Christopher, Mukherjee (1982). *World-Systems Analysis, Theory and Methodology*. London: Sage Publications.

Houghton, David P. (2004). *US Foreign Policy and the Iran Hostage Crisis*. New York: Cambridge University Press

Hunter, Shireen T. (2010). *Iran's Foreign Policy in the Post-Soviet Era: Resisting the New International Order*. Santa Barbara: Praeger.

International Group Crisis (2018). *Iran's Priorities in a Turbulent Middle East*. https://icg-prod.s3.amazonaws.com/184-iran-s-priorities-in-a-turbulent-middle-east_1.pdf

Katouzian, Homa & Shahidi, Hossein (2008). *Iran in the 21st Century: Politics, economics and conflict*. New York: Routledge

Kirkham, Ksenia (2022). *The Political Economy of Sanctions: Resilience and Transformation in Russia and Iran*. Cham: Palgrave Macmillan.

Li, Minqi (2016). *China and the Twenty-first-Century Crisis*. London: Pluto Press.

Maaboudi, Reza & Dare Nazari, Zeynab (2021). "The Relation of Financialization with the Income Distribution and Economic Growth in Iran". *Journal of Economic Research*, Vol. 21, Serial Number 3. [In Persian]. DOI: <https://doi.org/10.22054/joer.2022.60674.970>

Maghsoudi, Mojtaba (2021). "Political reconciliation and development in Iran; Investigation of some theoretical and practical propositions". *Research Letter of Political Science*, Vol. 16, Serial Number 64. [In Persian]. DOI: <https://doi.org/10.22034/ipsa.2022.4445.3861>

Marino, John A & et al. (2002). *Early modern history and the social sciences: testing the limits of Braudel's Mediterranean*. Missouri: Truman State University Press.

McKenzie, Ben & Jacob Silverman (2023). *Easy Money; Cryptocurrency, Casino Capitalism, and the Golden Age of Fraud*. New York: Abrams Press.

- Mészáros, István (2008). *The Challenge and Burden of historical time: socialism in the twenty-first century*. New York: Monthly Review Press.
- Mohammadi, Ali (2003). *Iran Encountering Globalization: Problems and Prospect*. New York: Routledge.
- Momeni, Farshad (2008). *Iran's economy in the period of structural adjustment*. Tehran: Naqsh and Negar. [In Persian].
- Morin, Edgar (2012). *Method vol2*. Translated by Ali Asadi. Tehran: Soroush Press. [In Persian].
- Mosalaa Nejaad, Abbas (2018). *Pathology of Iran's economic development: the first to fourth economic, social and cultural development programs of the Islamic Republic of Iran*. Tehran: Akhtran Publications. [In Persian].
- Omidi, Masoud (2020). *The output of neoliberalism in Iran: Privatization in the mirror of research*. Tehran: Gol Azin Publication. [In Persian].
- Overbeek, Henk (1993). *Restructuring Hegemony in the Global Political Economy: The Rise of Transnational Neo-Liberalism in the 1980s*. New York: Routledge.
- Parsi, Trita (2007). *Treacherous Alliance: The Secret Dealings*. Connecticut: Yale University Press.
- Raaqfar, Hossein (2008). Raghofer, Hossein (2008). "The political economy of corruption". *Majlis and Research Quarterly*, 14th year, Winter, No. 58. [In Persian].
- Rahmani, Amir & Baabaajani Mahmadi, Saideh (2021). "The impact of digital currencies on Iran's economy: opportunities and challenges". *Intelligent Knowledge Exploration and Processing*, Vol. 1, No. 1. [In Persian]. DOI: <https://doi.org/10.30508/kdip.2021.138776>
- Razzaghi, Ibrahim (2006). *Contributing to cognition Iran's economy*. Tehran: Ney Press. [In Persian].
- Saad-Filho, Alfredo (2020). *Growth and Change in Neoliberal Capitalism*. Leiden: Brill.
- Sachs D., Jeffrey (2018). *A New Foreign Policy: Beyond American Exceptionalism*. New York: Columbia University Press.
- Shannon, Thomas R. (1996). *An Introduction to the World-System Perspective*. Colorado: Westview Press.
- Stiglitz, Joseph (2008). *Globalization and Its Discontents*. Tehran: Nay Press. [In Persian].
- Tendler, Joseph (2013). *Opponents of the Annales School*. Hampshire: Palgrave

Macmillan.

The World Bank Group (2023). *GDP growth (annual %) - Iran, Islamic Rep.*

<https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG?locations=IR>

U.S. Department of the Treasury (2023). Iran Sanctions.

[https://home.treasury.gov/policy-issues/financial-sanctions/sanctions-programs-and-country-information/iran-sanctions.](https://home.treasury.gov/policy-issues/financial-sanctions/sanctions-programs-and-country-information/iran-sanctions)

Vahabzadeh, Peyman (2017). *Iran's Struggles for Social Justice: Economics, Agency, Justice, Activism*. New York Palgrave Macmillan.

Wallerstein, Immanuel (2000). *The Essential Wallerstein*. New York: New Press.

Walterskirchen, Julian; Mangott, Gerhard & Wend, Clara (2022). *Sanction Dynamics in the Cases of North Korea, Iran, and Russia: Objectives, Measures and Effects-Sprin*. Springer Briefs in International Relations: Cham.

Weber, Max (1978). *Economy and Society: An Outline of Interpretive Sociology*. Berkeley: University of California Press.

Wen, Yi (2018). *The Making of an Economic Superpower: Unlocking China's Secret of Rapid Industrialization*. Translated by Hossein Sabouri Karkhane. Tehran: Terme Press. [In Persian]

Yagi, Kiichiro

Yokokawa, Nobuharu, Shinjiro, Hagiwara & Dymski, Gary (2013).

Crises of Global Economy and the Future of Capitalism. New York: Routledge.

بی‌نظمی‌های پیچیده در صورت‌بندی توسعه ایران در دگرگونی ساختاری سرمایه‌داری متأخر (۱۴۰۰-۱۳۵۷)

* ابوالفضل آنائی^۱ حسین مسعودنیا^۲

۱. دانش‌آموخته دکتری علوم سیاسی، گرایش جامعه‌شناسی سیاسی، دانشکده علوم اداری و اقتصادی، دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران

۲. دانشیار گروه علوم سیاسی، دانشکده علوم اداری و اقتصادی دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران

لینک گزارش نتیجه مشابهت‌یابی: <https://www.samimnoor.ir/view/fa/SimilarityResult7?ItemID=7475664857/1%>

<https://doi.org/10.1735790.1403.19.2.1.7>

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۴/۱۸

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۳/۰۶/۲۷

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۷/۱۸

چکیده

تحقق سیکل سوم هژمونیک نظام جهانی بر محور سرمایه‌داری استثنایی امریکایی از یک‌سو و مختصات پیرامونی نیمه‌پیرامونی ایران را در هندسه نامتقارن توسعه جهانی بازتولید کرد و از سوی دیگر، تغییر کانون هژمونیک جهانی، بازساخت سیستمی دگرذیسی عام توسعه ایران را در راستای وابستگی ساختاری از کانون بریتانیایی در سیکل دوم هژمونیک، به سوی کانون ایالات متحده تغییر داد. در این سپهر، بازتولید محدودیت و انسدادهای ساختی روند توسعه ایران، که در دوره پهلوی دوم در نتیجه سیاست نشانندگی پس از کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ و اجرای الگوهای رشد و توسعه والت روستو در قالب برنامه‌های پرشمار توسعه تداوم یافته بود، در پی فروپاشی نظام شاهنشاهی و استقرار نظام اسلامی در قالب فشار سیستمی هژمونیک و اقتباس از الگوهای توسعه نهادهای برتون وودز، بازیابی شد. بر این اساس، پژوهش حاضر تلاش کرده است علل اختلال‌های سیستمی و موانع ساختاری توسعه ایران پس‌انقلاب را در دوره طولانی نظام جهانی سرمایه‌داری متأخر واکاوی کند.

نوع مقاله: پژوهشی

واژگان کلیدی:

توسعه، سرمایه‌داری متأخر، سیکل هژمونیک، نظام جهانی

* نویسنده مسئول:

ابوالفضل آنائی

پست الکترونیک: anaei.abolfazl@gmail.com

مقدمه

پیچیدگی تضادهای نهفته در ساخت توسعه نظام جهانی، زمانی مشخص می‌شود که خاستگاه و انبساط سرمایه‌داری مدرن غربی در بستر گسترده فضای جغرافیای جهانی و بردار بلندمدت ساختاری تحلیل شود. از این منظر، انبساط سیستمی سرمایه‌داری در طول پنج سده انباشت مبتنی بر حرکت نابرابر ارزش جهانی و تسلط ساختار هژمونیک در پیکربندی سیاسی، اقتصادی و اجتماعی روابط بین‌الملل، سبب شده است که سطوح کمی و کیفی رشد و توسعه جهانی از صورت‌بندی متعارف و متوازن خارج شده و لایه‌های به‌شدت نابرابر و ناموزن توسعه و توسعه‌نیافتگی در مقیاس جهانی بازتولید شود. در این مناسبات آشفته نظام جهانی، روابط نابرابر ساختی در سازوکارهای داخلی دولت‌های ملی غیرکانونی، نهادینه شده و دگرذیسی‌های نامنظم و بحران‌ساز به یک قاعده مسلط ساختاری تبدیل شده است؛ از این رو، ساخت توسعه فضاهای غیرکانونی از نگاه ریخت‌شناسی نامتقارن و بازتولید اجتماعی، اقتصادی، و سیاسی داخلی این مناطق با اختلال‌های پایدار ضد توسعه روبه‌رو بوده است. در این چشم‌انداز بلندمدت، ایران نیز به‌مثابه یک کشور غیرکانونی و در حال توسعه، از اواخر دوران صفویه با چالش‌های سیستمی سرمایه‌داری روبه‌رو شده و از اواخر دوره قاجار، به‌صورت ساختاری در نظام جهانی ادغام شده است. پیامد ساختاری این دگرذیسی آشفته در ایران، ایجاد گسستگی در صورت‌بندی توسعه ملی و محدودیت بازتولید اجتماعی داخلی به ساختارها و الزامات سرمایه‌داری بین‌المللی مدرن بوده است.

شرایط یادشده، پیوند تنگاتنگی با روند اختلال‌های گذار به توسعه ساختاری جمهوری اسلامی ایران در دوره پساانقلاب دارد. به بیان روشن‌تر، فهم محدودیت‌های سیستمی ایجادشده (در مقیاس نظام جهانی) در روند انباشت نظام‌مند سرمایه، فشارهای ژئوپلیتیکی، تحریم اقتصادی، و بحران‌سازی سیاسی در محتوای روابط ایران و ایالات متحده در فضای سیستمی سیکل سوم هژمونیک می‌تواند محدوده آسیب‌شناختی گذار به توسعه ساختاری ایران و بدیل‌های احتمالی بومی برای احیای کانون تمدنی ایران اسلامی را آشکار کند. افزون‌براین، ضرورت پژوهش حاضر به الزامات تحمیلی روابط هژمونیک امریکایی از زمان کودتای ۲۸ مرداد بر صورت‌بندی روابط اجتماعی ایران مربوط می‌شود؛ بنابراین، بی‌توجهی به واکاوی این مسئله، فرایند مهار موانع سیستمی توسعه و بدیل‌سازی بومی آن را به لحاظ عملی و نظری، سترون می‌نماید.

براین اساس، پرسش اصلی پژوهش حاضر این است که «صورت‌بندی توسعه ایران در دوره بحران بلندمدت سرمایه‌داری متأخر چگونه متحول شده است؟» و برپایه فرضیه مقاله

«انقباض ساختاری اقتصاد جهانی، تحمیل الزامات روابط سیستمی هژمونیک ایالات متحده، و الگوی توسعه نولیبرالی در بردار زمانی ۱۴۰۰-۱۳۵۷، در روند توسعه ساختاری متعارف و متعادل بومی ایران، بی‌نظمی‌های پیچیده و آنتروپیک پدید آورده است».

براساس یافته‌های پژوهش حاضر، ورود متغیرهای محیطی و ساختی نظام جهانی (که در فرضیه پژوهش مشخص شدند) به ساختارهای داخلی ایران از طریق سازوکارهای شبکه‌ای و سیستمی سرمایه‌داری بین‌المللی، پیچیدگی و تناقض‌های توسعه در ایران را در بردار زمانی نظام جهانی متأخر تقویت نموده و آشفتگی صورت‌بندی اجتماعی و اقتصادی ملی ایران را تشدید کرده است.

۱. پیشینه پژوهش

پژوهش‌های هم‌پیوند با موضوع مقاله حاضر به منابعی محدود می‌شوند که با اقتصاد سیاسی ایران پس از انقلاب اسلامی ارتباط دارند. در این راستا، آموزگار^۱ (۲۰۱۴) در پژوهشی با عنوان «جمهوری اسلامی ایران: بازتاب‌هایی درباره یک اقتصاد در حال ظهور» جنبه‌های گوناگون اقتصاد ایران را در بستر مسائل پیچیده انقلاب و اکاوی کرده و در مباحث مربوط به صادرات نفت و تحریم، بخش محدودی از اثرات تقابلی سیاست خارجی ایران و ایالات متحده را در قالب آسیب‌پذیری اقتصادی ایران تحلیل نموده است.

قیصری^۲ (۲۰۰۹) در پژوهشی با عنوان «ایران معاصر: اقتصاد، جامعه، سیاست» تحولات اجتماعی، اقتصادی، و سیاسی ایران را در بستر گسترش شهری شدن و روستازدایی، آموزش، و تغییرات فرهنگی و اکاوی، و نوسان‌های توسعه ایران را براساس متغیرهای بحران‌سازی مانند فقر، تبعیض، و کژکارکردی‌های بوروکراتیک دولتی در دوران پس از انقلاب تشریح نموده است. البته، در این نوشته، اثرات بحران‌ساز تحولات بین‌المللی، از جمله سازوکارهای سیستمی هژمونیک در تحولات توسعه، مغفول مانده است.

گنجی^۳ (۲۰۰۶) در پژوهشی با عنوان «سیاست تقابلی: سیاست خارجی ایالات متحده آمریکا و ایران انقلابی» ابعاد سیاست خارجی متقابل ایالات متحده و ایران و پیامدهای آن را از دوره پیش از

1. Amuzegar
2. Gheissari
3. Ganji

انقلاب تا بحران گروگان‌گیری و پیامدهای آن واکاوی کرده است. این پژوهش در بستر مسائل پیچیده ژئوپلیتیکی دوران جنگ سرد و بحران‌های خاورمیانه، سپهر گسترده‌ای در فهم روابط ایران و ایالات متحده گشوده است؛ هرچند به موضوع چگونگی تأثیرپذیری روند توسعه و تغییر اجتماعی ایران از روابط ایالات متحده و بحران‌های محیطی جنگ سرد در خاورمیانه، نپرداخته است.

فرزانگان^۱ و همکاران (۲۰۱۶) در پژوهشی با عنوان «رفاه اقتصادی و نابرابری در ایران: توسعه بعد از انقلاب» تحولات مرتبط با توسعه ایران پس‌انقلابی را از سال ۱۹۷۹ با تمرکز بر مسائل طبقاتی، رفاه، و نابرابری، تحلیل کرده‌اند. پژوهش یادشده، پیامدهای پیچیده تحریم را برای ساخت اقتصاد ملی ایران و شاخص‌های مختلف اقتصاد کلان، براساس رویکرد اقتصادگرایی و با استفاده از داده‌های آماری، مشخص کرده است. همچنین، در آن، اثرات رانت نفتی (به‌عنوان منبع اصلی انباشت ملی) بر سطح نابرابری و تغییرات درآمد، بررسی شده است. البته این کتاب، موضوع‌هایی مانند نقش سازمان‌های بین‌المللی، بحران‌های عمده سرمایه‌داری، و اثرات مدل‌های نوین انباشت جهانی را بر روند توسعه ایران بررسی نکرده است.

فیاض منش^۲ (۲۰۰۸) در پژوهشی با عنوان «ایالات متحده و ایران: تحریم‌ها، جنگ‌ها و سیاست سدنفوذ دوگانه» تأثیر فشارهای سیستمی ایالات متحده بر ایران را در بستر گسترده‌تری از متغیرهای تحریم سیاسی و اقتصادی و سد نفوذ دوگانه قرار داده است. هرچند واکاوی مبسوط محتوای تاریخی، سیاسی، و اقتصادی تحریم و اثرات آنتروپیک آن بر تحولات کشور، از نقاط قوت این پژوهش به‌شمار می‌آید، اما در آن، اثرات این فشارهای سیستمی بر دگردیسی توسعه ایران مغفول مانده است.

محمدی^۳ (۲۰۰۳) در پژوهشی با عنوان «مواجهه ایران با جهانی‌شدن: مسائل و دورنما» جنبه‌های گوناگون رویارویی ایران با جهانی‌شدن را واکاوی کرده است. همچنین در این پژوهش، پیامدهای متغیرهای مختلف جهانی‌شدن، از قبیل توسعه سیاسی، رسانه‌های گروهی، انبساط اقتصاد جهانی، و مالی شدن بر دگردیسی ساختارهای ملی، آسیب‌شناسی و بازخوران متناقض سلبی و ایجابی متغیرهای بالا در توسعه کمی و کیفی ایران مشخص شده، اما در این میان، نقش مسلط ایالات متحده در جهانی‌شدن و نقش اثرگذار آن در روند توسعه ملی، بررسی نشده است.

1. Farzanegan
2. Fayazmanesh
3. Mohammadi

مقصودی (۱۴۰۰) در مقاله‌ای با عنوان «مصالحه سیاسی و توسعه در ایران؛ بررسی چند گزاره نظری و انضمامی»، پروبلماتیک توسعه را با تمرکز بر ابعاد سیاسی بررسی کرده و پدیده توسعه را با مقوله‌های صلح و خشونت‌گریزی پیوند داده است. از این منظر، ایران برای دستیابی به توسعه پایدار، نیازمند نهادینه‌سازی بایسته‌های مصالحه و گریز از کشمکش داخلی و خارجی، در رأس سیاست‌های کلان ملی است. در پژوهش یادشده، ابعاد ساختاری و اقتصاد سیاسی بین‌المللی مولد کشمکش، جنگ، و مرفولوژی ناموزون قدرت و ثروت جهانی و اثرات آن بر توسعه‌نیافتگی در محور بحث نبوده است.

هاشمی و همکاران (۱۴۰۱) در مقاله‌ای با عنوان «اقتصاد سیاسی توسعه در ج.ا.ا: تقدم امر سیاسی بر امر سیاستی و پیامدهای توسعه‌های آن»، با یک چشم‌انداز درون‌زا به بحث توسعه، ابعاد گوناگون انسدادهای توسعه ملی ایران را با تأکید بر الزامات داخلی تحلیل کرده‌اند. در این پژوهش، متغیر سیاسی در توسعه، به مثابه عامل تعیین‌کننده موجه قرار گرفته و نقش ضدتوسعه کشمکش نیروهای سیاسی و اثرات بحران‌ساز آن در کارکردهای نظام سیاسی واکاوی شده، اما الزامات ساختاری نظام بین‌الملل و اثرات تحولات سرمایه‌داری جهانی و هژمونیک بر روند توسعه، نامعین است.

براساس بررسی‌های انجام‌شده، تمایز پژوهش حاضر با مطالعات پیشین، به مبانی معرفت‌شناختی، روش‌شناختی، و بردار زمانی بحث مربوط می‌شود. نخست آنکه در این مقاله تلاش شده است تا متغیر اصلی پژوهش، یعنی اثرات سازوکارهای سیستمی سیکل سوم هژمونیک امریکایی بر روند توسعه و صورت‌بندی ملی ایران مشخص شود؛ موضوعی که در پژوهش‌های پیشین مهجور مانده است. افزون‌براین، در پژوهش حاضر، بازخوران نیروهای سیاسی، اقتصادی، و ژئوپلیتیکی برخاسته از ساخت هژمونیک نظام جهانی در بردار زمانی ۱۴۰۰-۱۳۵۷ در ساختارهای ایران واکاوی خواهد شد. این مباحث با توجه به نفوذ تعیین‌کننده ایالات متحده در سازمان‌های بین‌المللی و سهم عمده آن در تولید ناخالص اقتصاد جهانی سرمایه‌داری، مداخلات و کنترل آن در تقسیمات ژئوپلیتیکی، اثرات بحران‌ساز تحریم‌های سیاسی-اقتصادی در مقیاس کل فضای نظام جهانی، و اثرات شارژ سیستمی برنامه‌های توسعه نولیبرالی در ایران تحلیل خواهد شد. در این چشم‌انداز، تأمل در متغیرهای یادشده در دوره جمهوری اسلامی و اثرات پراکنده

1. Flux

سازمحیطی نظام جهانی در سرمایه‌داری متأخر بر استحاله صورت‌بندی توسعه ملی ایران، از حیث آسیب‌شناسی، اهمیت و ضرورت نظری و تاریخی دارد که می‌تواند در امر ساختاری سیاست‌گذاری بومی توسعه، مورد توجه قرار گیرد.

۲. تعریف مفاهیم

سرمایه‌داری متأخر: دوره‌بندی اخیر سرمایه‌داری تاریخی از نیمه دوم دهه ۱۹۶۰ و هم‌زمان با آغاز بحران ساختاری بلندمدت نظام جهانی است؛ شاخص‌هایی مانند تکوین الگوهای نوین انباشت جهانی بر پایه مالی‌سازی اقتصاد جهانی، فشردگی فضلمان در پی انقلاب اطلاعات و ارتباطات کامپیوتری، ظهور سرمایه‌داری شبکه‌ای و انباشت موهوم در فضای مجازی، گسست‌های فرهنگی و هویتی‌یابی‌های متکثر، تشدید نابرابری‌های جهانی، واکنش‌های ضدسیستمی به بحران‌های زیست‌محیطی، بحران مشروعیت دولتی، فروپاشی نظام تک‌قطبی و تکوین یکجانبه‌گرایی شدید امریکایی، ظهور کانون‌های رقیب انباشت جهانی غیرغربی، و آغاز روند تکوین هژمونی پساامریکایی که زیر سلطه پارادایم نولیبرالیسم ظهور و بروز یافته‌اند (سادفیلهو^۱، ۲۰۲۰؛ یاگی^۲ و همکاران، ۲۰۱۳).

سیکل هژمونیک: در دوره طولانی تاریخ مدرن، چهار سیکل نظام‌مند انباشت سرمایه در مقیاس جهانی شکل گرفته است که نوعی روند چرخه‌ای و ساختاری در عملکرد جهانی سرمایه‌داری به‌شمار می‌آید. جابه‌جایی کانون‌های انباشت جهانی به تکوین سیکل‌های هژمونیک بین‌المللی می‌انجامد. سیکل‌های پیاپی هژمونی نخست ایالات متحد هلند، دوم بریتانیا، و سوم ایالات متحده در تاریخ نظام جهانی سرمایه‌داری محقق شده است (آنائی و همکاران، ۱۴۰۱).

سرمایه‌داری استثنایی امریکایی: در این پژوهش ماهیت استثنایی امریکایی، ناظر بر ساختارهای پیچیده و نظام اندیشه استعلایی و امپریالیستی ایجادشده توسط ایالات متحده در سطح نظام جهانی برای نهادسازی سلطه بی‌رقیب خویش است که بر مبنای اصول ایدئولوژیک و ارزش‌های فرهنگی، سیاسی، و اجتماعی منحصربه‌فرد شوونیستی امریکایی تعریف شده و در متن روابط سرمایه‌داری بین‌المللی با هدف تضمین کنترل و نفوذ یکجانبه‌گرایی هژمونیک

1. Saad-Filho

2. Yagi

ایالات متحده بازتولید شده است (سکس^۱، ۲۰۱۸؛ هادینوس^۲، ۲۰۱۵).

۳. چارچوب نظری پژوهش

پژوهش حاضر درصدد است با درنظر گرفتن پیچیدگی و گستردگی موضوع برای پیکربندی چارچوب نظری از الگوهای ساختاری و تاریخی مسلط در علوم سیاسی و جامعه‌شناسی بهره گیرد. در این راستا تلفیق اصول نظری تحلیل نظام‌های جهانی و دوره‌های بلندمدت در استحاله‌های ساختاری، راهگشای بحث حاضر خواهد بود.

۱-۳. ساختارهای تاریخی بلندمدت

واکاوی تحولات اقتصادی و اجتماعی در چشم‌انداز تاریخ جدید از یک سو بر اقتران‌های ایجادکننده ساختارها و استحاله کمی و کیفی در بلندمدت تأکید دارد و از سوی دیگر، دگرذیسی‌های دوری و حرکت چرخه‌ای اقتصادی و اجتماعی را به مثابه متغیر اصلی در تکوین ساختارها و تحولات بلندمدت آتی بدیل، در کانون تحلیل علوم اجتماعی قرار می‌دهد (تندلر^۳، ۲۰۱۳، ۲۶-۲۵). از منظر تاریخ دوری بلندمدت، روابط دیالکتیکی فضا-زمان، در نتیجه فشارهای جغرافیایی طبیعی و انسانی بازتولید می‌شود و تکوین آن، سرشت مشخصی به صورت‌بندی‌های اجتماعی و اقتصادی می‌بخشد که قوام‌بخش «اصل خاص‌بودگی» ساختارهای منحصربه‌فرد هر حوزه تمدنی و نظام‌های تاریخی است. به بیان روشن‌تر، طول بردار زمانی تاریخ ساختاری و محدودیت‌های آن، از سوی نیروهای ذهنی، عینی، و مادی تعیین پیدا می‌کند و در این راستا، قوام‌بخش نوعی وضعیت ساختی است که در آن، سوگیری و ماهیت دگرگونی یا تغییر اجتماعی و سیاسی-اقتصادی، تابع ساخت مکانی معین و فشارهای پیش‌رونده بردار تاریخی در یک دوره زمانی ناکرانمند است.

چنین به نظر می‌رسد که ساختار در سپهر تحلیلی تاریخ جدید، یک پدیده ترکیبی-ساختی است. فراتر از آن، ساختار، بسان یک واقعیت، عمری طولانی دارد و به گونه‌ای ناکرانمند در تداوم نسل‌ها به اجزای تغییرناپذیر ساختی تبدیل می‌شود. این ساختارها که می‌توانند مسیر دگرذیسی تاریخی را مختل کنند، در روند استحاله‌های کلان، نقش دوگانه‌ای دارند؛ از یک سو، بر مسیر تاریخ

1. Sachs
2. Hadenius
3. Tendler

مسلط هستند و مانع پیشروی فرایند آن می‌شوند و از سوی دیگر، از استحاله‌های کمی و کیفی تاریخ حمایت می‌کنند. ساختارها، مانع حرکت تاریخ می‌شوند و این انسداد، ناشی از ماهیت پایدار آن‌هاست و انسان نمی‌تواند با تجربه‌هایش به فراسوی ساختارها برود. دشواری‌های موجود، مانع درهم شکستن چارچوب جغرافیایی خاص، واقعیت‌های بیولوژیکی معین، محدودیت‌های خاص قدرت تولید، و حصارهای روحی ویژه می‌شوند. سرانجام، چارچوب‌های ذهنی می‌توانند حصارهای زندان دوران بلندمدت را ایجاد کنند (برودل^۱، ۱۹۸۰، ۳۱). افزون‌براین، بسیاری از مؤلفه‌های سازنده ساختارها، از جمله توسعه اقتصادی، جریان‌های تجاری، و فناوری، به گونه‌ای گریزناپذیر، از کنش‌های انسان ساخته شده‌اند. در واقع، همه آن‌ها تا اندازه‌ای، برآمده از بی‌زمان‌بودگی صورت‌های بنیادین هستند (مارینو^۲ و همکاران، ۲۰۰۲، ۲۵۶-۲۵۵).

۲-۳. مورفولوژی توسعه نظام جهانی مدرن

ساختار توسعه جهان مدرن، هم‌زمان با تکوین روابط سرمایه‌داری و انبساط سیستمی آن از سده شانزدهم، شکل هندسی نامتقارنی پیدا کرده است. این روابط پیچیده که بر پایه تقسیم محوری کار در سطح بین‌المللی توسعه یافت، به‌طور هم‌زمان، فرایندهای تولیدی انحصاری و شبه‌انحصاری را از دسترس مناطق غیرغربی خارج کرد. سیاست جهانی استعماری نیز در تحکیم و جهانی‌سازی این روابط، نقش تعیین‌کننده‌ای داشت. افزون‌براین، روند یادشده، با ایجاد سیکل‌های نظام‌مند انباشت سرمایه و انقلاب صنعتی، قدرت جهانی را حول سیکل‌های نظام‌مند هژمونیک پیکربندی کرد (لی^۳، ۲۰۱۶، ۴۵-۴۴).

انبساط سیستمی تجارت مدرن در مقیاس بین‌المللی، بازارهای جهانی را در فضاهای جغرافیایی مختلف، ایجاد، تکثیر، و در هم ادغام کرد. این سنخ از تکوین تجارت بین‌الملل در بستر تکوین یک ساختار سیستمی شبکه‌ای از روابط هژمونیک جهانی در محتوای صورت‌بندی مسلط جهانی سرمایه‌داری، به‌طور هم‌زمان، چندین اثر بلندمدت و چرخه‌ای را در بازتولید اقتصاد جهانی ناموزون و روابط پیچیده سیاسی، اجتماعی، و فرهنگی آن پدید آورد؛ نخست اینکه یک نظام جهانی پیچیده تکوین یافته و اصل تثلیث دیالوژیک (هولوگراماتیک/هولونومیک/هولوسکوپیک) (مورن^۴،

1. Braudel
2. Marino
3. Li
4. Morin

۱۳۹۱، ۱۳۳۳-۱۳۳۲) بر روابط اجزای ساختی و کلیت این نظام جهانی، به مثابه یک نظام تاریخی، چیره شده و آن را در یک دوره بسیار طولانی، بازتولید کرده است. ماهیت منحصر به فرد نظام جهانی مدرن با نیروی کنترل کننده هژمونیک از کانون سیستم و بازتولید روابط سرمایه داری بر پایه ایجاد ارزش با جهت دهی تک سویه و انباشت پیوسته سرمایه در دوره طولانی تاریخ جهان مدرن، ساختارهای پیچیده‌ای را در نظام جهانی پدید آورده است (آریگی^۱، ۲۰۱۰، ۷۶-۷۵). این متغیرها، اثرات ساختی تعیین کننده‌ای بر ایجاد بحران‌های چرخه‌ای و ضرب‌آهنگ‌های ادواری در کل فضالزمان سرمایه داری داشته‌اند.

دوم اینکه، صورت بندی توسعه نظام جهانی از یک سو، فضایی را پیکربندی کرده است که می‌تواند سطح گسترده‌ای از اثرات شار ساختارهای پراکنده ساز سرمایه داری را درون فضاهای غیرکانونی بازتولید کند. در این راستا، فضا سازی پیرامونی، نیمه پیرامونی، و کانونی، تجسد عام مورفولوژی مسلط توسعه در نظام جهانی است که می‌تواند فشار بحران‌های سرمایه داری را به گونه‌ای نامتقارن و در قالب روابط شبکه‌ای در کل فضای جغرافیایی جهان اجتماعی، شار کند (گروسفوجل^۲ و دیگران، ۲۰۰۲، xxvii-xxviii). از سوی دیگر، ساخت هندسه نامتقارن توسعه در نظام جهانی مدرن با فشار سیستمی فضای کانونی و حول قدرت هژمونیک در روابط ساختاری بلندمدت سرمایه داری مدرن بازتولید شده است. به بیان روشن تر، توسعه سیستمی در سطح بین المللی، به طور مستقیم و بی واسطه، از متغیرهای کنترل کننده قدرت‌های کانونی و سیکل‌های نظام مند هژمونیک تأثیر می‌پذیرد؛ بنابراین، توسعه ناموزون بازتولید شده، زمینه ساز توزیع ناموزون قدرت و ثروت در مقیاس جهانی است (والرشتاین^۳، ۲۰۰۰، ۲۱۸-۲۱۷).

در این سپهر، واحد پردازش و کنترل سیستمی هژمونیک در کانون نظام جهانی می‌تواند به سبب تسلط شبه انحصاری بر اقتصاد جهانی سرمایه داری و توانایی کنترل نسبی حوزه‌های ژئوپلیتیکی متکثر و توانایی بالقوه بسیج سیاسی بین المللی، فشارهای سیستمی هژمونیک را به یک مختصات معین در نظام جهانی وارد کند (چاری^۴، ۲۰۰۸). این فشار سیستمی در طول بردار زمانی حرکت سیکل‌های نظام مند هژمونیک می‌تواند در ساختار و روند رشد و توسعه

1. Arrighi
2. Grosfoguel
3. Wallerstein
4. Chari

مختصات هدف فشار هژمون، اثراتی بحرانی پدید آورد. هم‌زمان، نهادسازی هژمونیک در نظام جهانی، در قالب سازمان‌های بین‌المللی، ابزار بوروکراتیک و حقوقی اثربخشی فشارهای سیستمی هژمونیک به‌شمار می‌آید که القای برنامه‌های توسعه در سطح بین‌المللی را به‌لحاظ کمی و کیفی افزایش و گسترش داده است (مزاروش^۱، ۲۰۰۸، ۴۲۱-۴۲۰).

در این چشم‌انداز، فشارهای سیستمی از منشأ کانون هژمونیک در دولت هدف می‌تواند متغیرهای پراکنده‌ساز ساختاری را در سطح ملی فعال یا تقویت کرده و روند توسعه متعارف و ساختاری را مختل کند. بستر اصلی این شرایط، ادغام نظام‌مند یک دولت در ساخت سیستمی سرمایه‌داری بین‌المللی است (شانون^۲، ۱۹۹۶، ۱۷۲-۱۷۱)؛ بنابراین، بی‌نظمی‌های پیچیده ایجادشده می‌تواند به‌صورت مؤلفه‌های زیر نمایان شود:

۱. اختلال در انباشت نظام‌مند دولت هدف فشار هژمون، در راستای تضعیف ساختار اقتصادی آن؛

۲. تشدید پویایی نیروهای سیاسی و اجتماعی واگرا؛

۳. ایجاد بحران‌های ژئوپلیتیکی و امنیتی در فضای جغرافیایی دولت هدف فشار هژمون؛

۴. ایجاد اختلال در تجارت خارجی و جلوگیری از جذب سرمایه‌گذاری خارجی؛

۵. تضعیف روند سرمایه‌گذاری ملی در زیرساخت‌های تولیدی و خدماتی؛

۶. ایجاد فشارهای سیستمی برای ترغیب رقابت تسلیحاتی در سطح منطقه‌ای و

فرامنطقه‌ای به‌منظور اثربخش کردن قانون بازتولید گسترده منفی در اقتصاد دولت هدف و بهره‌برداری ابزاری از آن برای توجیه مداخلات امپریالیستی و بشردوستانه؛

۷. ایجاد و تقویت مخالفان برانداز و سیکل‌های کنش جمعی خشونت‌آمیز در فضای

سیاسی و اجتماعی دولت هدف هژمون؛

۸. هدایت جنگ نرم فراگیر به نهادهای دانشگاهی و پژوهشی و بحران‌سازی به‌شکل‌های

مختلف در رسانه‌های ارتباط جمعی سنتی و دیجیتال.

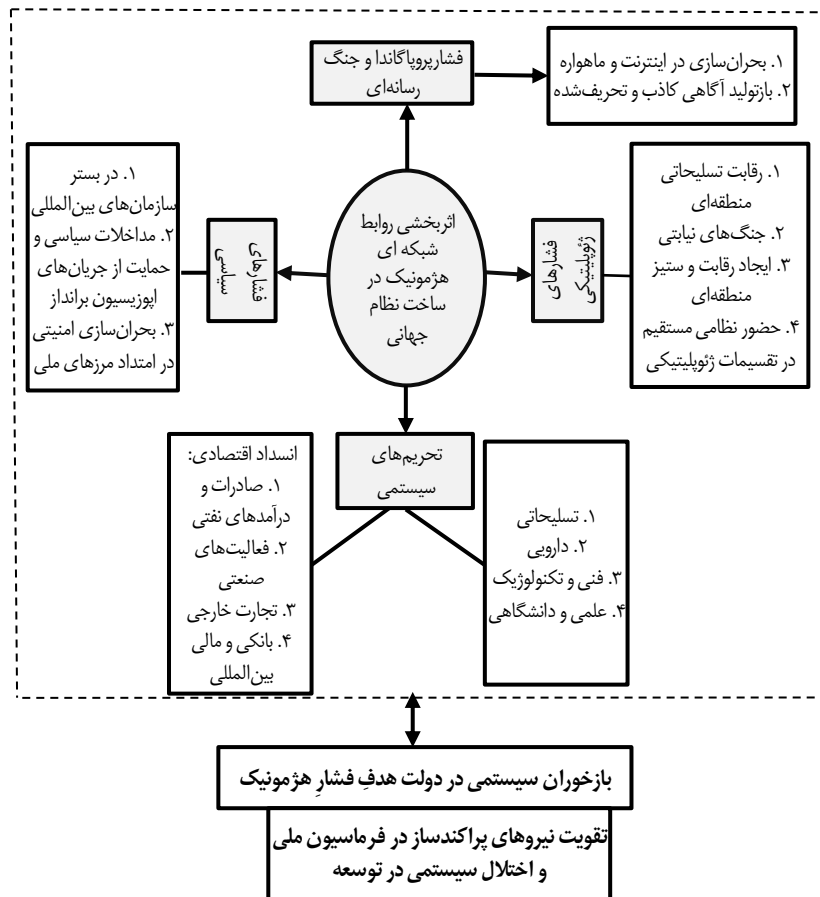
از منظر روابط توسعه در سطح ملی، این اثرگذاری می‌تواند ساختار اقتصاد کلان، سازوکارهای فرهنگی و اجتماعی، سازمان صنعتی، و برنامه‌ها و سیاست‌های دفاعی دولت‌های ملی هدف را برپایه الزامات و فشارهای ساختی نظام جهانی، آسیب‌پذیر کنند. به‌بیان روشن‌تر، متغیر فشار

1. Mészáros

2. Shannon

هژمونیک و الزامات ساختی همراه با آن می‌تواند صورت‌بندی توسعه در نظام جهانی را تغییر داده و این روند در بستر نهادسازی بین‌المللی و ترویج الگوهای توسعه دولت هژمونیک، سطوح اثربخشی بیشتری (در نتیجه بسیج جهانی متحدان و الزام به بسیج دولت‌های رقیب علیه یک مختصات معین در فضالزمان نظام جهانی) خواهد داشت (الکساندر^۱، ۲۰۰۹، ۵۲-۵۱). این فرایند کنترل سیستمی می‌تواند پیامدهای منفی‌ای بر روند توسعه دولت‌های هدف اثرگذاری تخریبی داشته و متغیرهای بحرانی و پراکنده‌ساز ضد توسعه را تقویت کند (شکل شماره ۱).

شکل شماره (۱). اثربخشی فشار سیستمی هژمونیک در توسعه دولت هدف

1. Alexander

۴. روش پژوهش

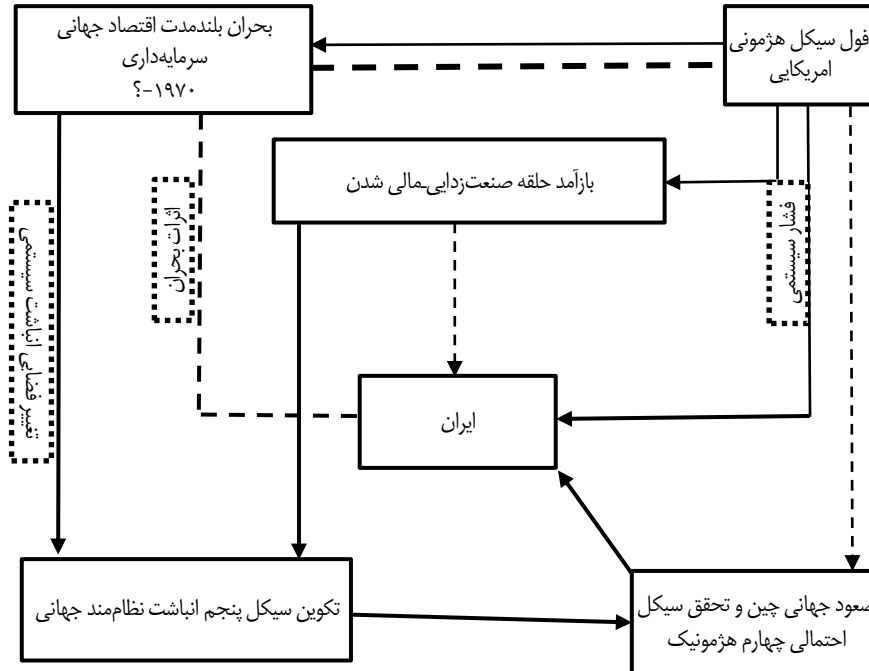
مقاله حاضر براساس روش انتقادی ساختاری در تحلیل سیستم‌های پیچیده تدوین شده و در این راستا، تلفیق رویکرد تحلیل نظام جهانی (هاپکینز^۱ و همکاران، ۱۹۸۲) و الگوی ساختاری بلندمدت مکتب آنال^۲ (کلارک^۳، ۲۰۰۲) مبنای پژوهش بوده است. این الگوی تلفیقی با توجه به ترکیب مسائل ساخت نظام بین‌دولتی، ساختار اقتصاد جهانی، مرفولوژی سیستمی توسعه، سلسله‌مراتب قدرت، و روابط هژمونیک سرمایه‌داری بین‌المللی پیکربندی شده که در تعیین‌های بلندمدت به تکوین اقتران‌های ساختی-تاریخی منحصربه‌فرد منجر می‌شود. در این چشم‌انداز صورت‌بندی‌های توسعه منحصربه‌فرد می‌تواند طی دوره‌های بلندمدت در ساخت هژمونیک نظام جهانی تکوین یابد؛ از این رو، این ساخت نظری در یک چشم‌انداز نظام‌مند، کلی‌نگر، و دیالکتیکی، سازوکارهای مسلط توسعه در جهان سرمایه‌داری مدرن را آشکار می‌کند.

۵. پیچیدگی‌های توسعه ایران در دوره سرمایه‌داری متأخر

میراث توسعه‌نیافتگی ساختاری ایران از دوره قاجار تا پهلوی، در پی استقرار نظام جمهوری اسلامی از یک سو، در پیوند با پیچیدگی‌های روبه‌رشد انقلاب اطلاعات و روابط سرمایه‌داری مالی-کازینویی و نولیبرال در نظام جهانی متأخر و از سوی دیگر، در بستر بحران بلندمدت سرمایه‌داری از سال ۱۹۷۰، بازتولید شد و در نتیجه، توسعه کمی و کیفی ایران را در سطح ساختاری به یک رابطه پیچیده تبدیل کرد. در این سپهر، از یک سو، وقوع آخرین انقلاب بزرگ مردمی سده بیستم در ایران، زمینه‌های ذهنی جهش به سوی توسعه ساختاری را هموار نمود و از سوی دیگر، اثرات بحران‌های ژئوپلیتیکی خاورمیانه و بحران گذار از سیکل سوم هژمونیک امریکایی همراه با کل متغیرهای پراکنده‌ساز ذهنی و عینی آن در سطح بین‌المللی، بازساخت صورت‌بندی توسعه ملی ایران را با اختلال‌های سیستمی درگیر کرد (آموزگار^۴، ۲۰۱۴، ۳۵-۳۴)؛ بنابراین، تأثیرپذیری روند توسعه جمهوری اسلامی ایران از بحران‌های نظام جهانی سرمایه‌داری متأخر (در بردار زمانی ۱۴۰۰-۱۳۵۷)، در پیوند با روند افول سیکل هژمونی امریکایی، یک رابطه سیستمی پیچیده را نشان می‌دهد (شکل شماره ۲).

1. Hopkins
2. Annales
3. Clark
4. Amuzegar

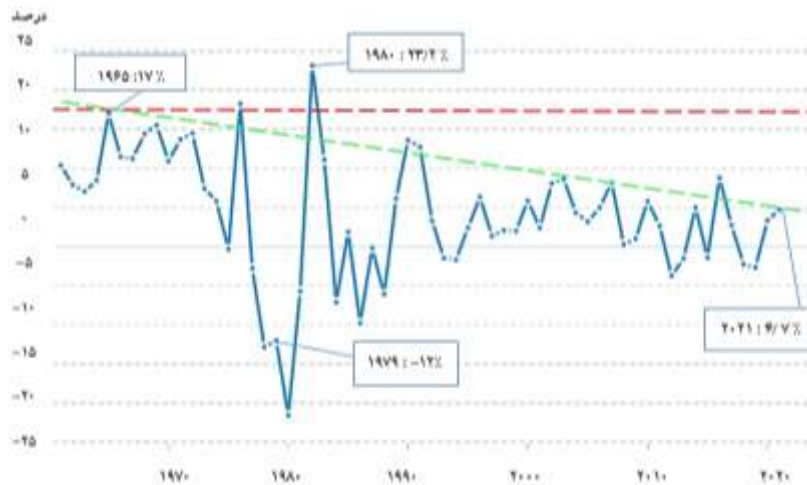
شکل شماره (۲). اثرات پیچیده بحران بلندمدت سرمایه‌داری متأخر بر ایران (۲۰۲۰-۱۹۷۰)

از آنجاکه در یک سده گذشته، چندگانگی ساختاری صورت‌بندی اقتصادی ایران بر پایه تکوین یک رابطه شبه‌سرمایه‌داری پیرامونی-نیمه‌پیرامونی با تسلط صورت‌بندی اقتصاد کم‌صنعتی و برتری بخش خدماتی پیکربندی شده است، دو متغیر فشارهای سیستمی هژمونیک (کاپرکام^۱، ۲۰۲۲) و بحران بلندمدت اقتصاد جهانی سرمایه‌داری (مطابق با الگوی نظری کندراتیف در نوسان‌های انقباضی) (دیویزاس^۲، ۲۰۰۶، ۹-۸)، اثرات کاهشی تعیین‌کننده‌ای بر تولید ناخالص داخلی ایران داشته است (گروه بانک جهانی^۳، ۲۰۲۳) (شکل شماره ۳).

1. Kirkham
2. Devezas
3. The World Bank Group

شکل شماره (۳). رشد سالانه تولید ناخالص داخلی ایران (۱۹۶۱-۲۰۲۱)

منبع: گروه بانک جهانی، ۲۰۲۳

افزون‌براین، در طول سه دهه نخست استقرار نظام جمهوری اسلامی ایران، عواملی مانند سطح پایین تولیدات صنعتی و کشاورزی نسبت به صادرات نفت خام و بازخوران بحران‌ساز نوسان شدید قیمت و سطح تقاضای کل جهانی نفت در برنامه‌های رشد و توسعه داخلی که به شدت به درآمدهای نفتی وابسته بود، بخش دیگری از متغیرهای بین‌المللی بی‌نظم‌کننده ساختار توسعه ایران به‌شمار می‌آیند (کاتوزیان و شهیدی^۱، ۲۰۰۸، ۱۹۸).

در این محتوا، نظام‌مندسازی انباشت مالی نفت‌پایه در راستای دستیابی به یک بدیل بلندمدت و ساختاری توسعه با هدف ایجاد الزامات ملی انباشت غیرنفتی و مولد، اثربخشی بسیار کمی داشته است. افزون‌براین، همگن‌سازی و انطباق‌پذیری دگردیسی‌های اقترانی ایران با الگوهای رشد و توسعه هژمونیک که در دوره انباشت مالی نفت‌پایه بروز یافت، در ساختار تغییرات ناموزون توسعه جهانی سرمایه‌داری متأخر، گرایش‌های بازتولید توسعه ایران را با آشفتگی روبه‌رو کرد. در این چشم‌انداز، نهادینه شدن بحران‌های پیچیده نظام جهانی تأثیراتی پراکنده‌ساز بر متغیرهای سیستمی مولد توسعه ایران داشت (رزاقی، ۱۳۸۵، ۱۸۴-۱۸۵؛ هوارد^۲، ۲۰۰۷، ۱۳۱-۱۳۰).

هم‌زمان از سال ۱۳۵۸ به‌این‌سو، بازخوران فشارهای سیستمی هژمونیک به‌گونه‌ای

1. Katouzian & Shahidi

2. Howard

پیچیده و چندبعدی بر ضد جمهوری اسلامی ایران، اثرات پراکنده‌ساز و بلندمدتی بر ابعاد گوناگون صورت‌بندی توسعه ملی و کارکردهای نظام اجتماعی داخلی داشته است. بیشینه این فشارهای هژمونیک و پیامدهای آن با ماهیتی سیستمی علیه ایران در پیوند با برنامه هسته‌ای، چنان تشدید و تعمیق یافته که اثراتی انسدادی و پراکنده‌ساز برای بازتولید متابولیک اجتماعی ایران داشته و در اقتصاد کلان و برنامه‌های توسعه ملی، اختلالات ساختاری ایجاد نموده است (آی‌لر، ۲۰۰۷، ۳۲).

از آنجاکه برنامه‌های توسعه و مدیریت رشد ملی، نیازمند ایجاد فضای زیستی-اجتماعی متعارف است، در شرایط فشار هژمونیک و تحریم‌های همراه با آن، مؤلفه‌های موازی و نقش‌آفرین در بازتولید توسعه ملی ایران، از مسیر توازن و تعادل سیستمی خارج شده است. این سناریوهای بحران‌ساز، نخست از حوزه اقتصاد بر ایران تحمیل شده است. در این سپهر، برنامه‌ریزی نظام‌مند برای ایجاد بحران در زیرساخت‌های سازمان تولیدی و خدمات ملی با اتکا به ابزار تحریم سیستمی پیچیده در عرصه‌های بانکی، فناوری‌های انحصاری و شبه‌انحصاری، مانع‌تراشی در مسیر همکاری‌های علمی و فنی دانشگاهی و صنعتی برای پیشبرد اهداف اقتصادی با کشورهای مختلف، در تعمیق و تحکیم آسیب‌های معین در بازتولید توسعه نظام جمهوری اسلامی ایران اثرگذار بوده است (وزارت خزانهداری ایالات متحده^۲، ۲۰۲۳). سطح آسیب‌پذیری ایران از پیامدهای تحریم سیستمی هژمونیک، که در بسیاری از موارد با برنامه‌های هسته‌ای کشور پیوند داشته است، در بلندمدت به متغیری تعیین‌کننده در بازتولید اختلال در انباشت نظام‌مند ملی و انسداد پیچیده در روند توسعه صنعتی بومی تبدیل شده است. براین اساس، اجرای فرایند انتقال ارزش ایجادشده از سطح انباشت نظام‌مند ملی به سطح سرمایه‌گذاری صنعتی با هدف متحقق کردن مرحله نخست انقلاب صنعتی، می‌تواند به علت فشارهای سیستمی هژمونیک و تحریم‌های گسترده در روند توسعه بومی، اختلال عملیاتی و بوروکراتیک ایجاد نماید؛ بنابراین، بی‌نظمی و انسداد یادشده می‌تواند در بازتولید چرخه باطل تشکیل سرمایه کلان برای سرمایه‌گذاری زیرساختی در صنایع مادر مولد، مانعی ساختاری باشد. افزون‌براین، بحران در ساخت اقتصاد ملی به نیروی مؤثر در بازتولید

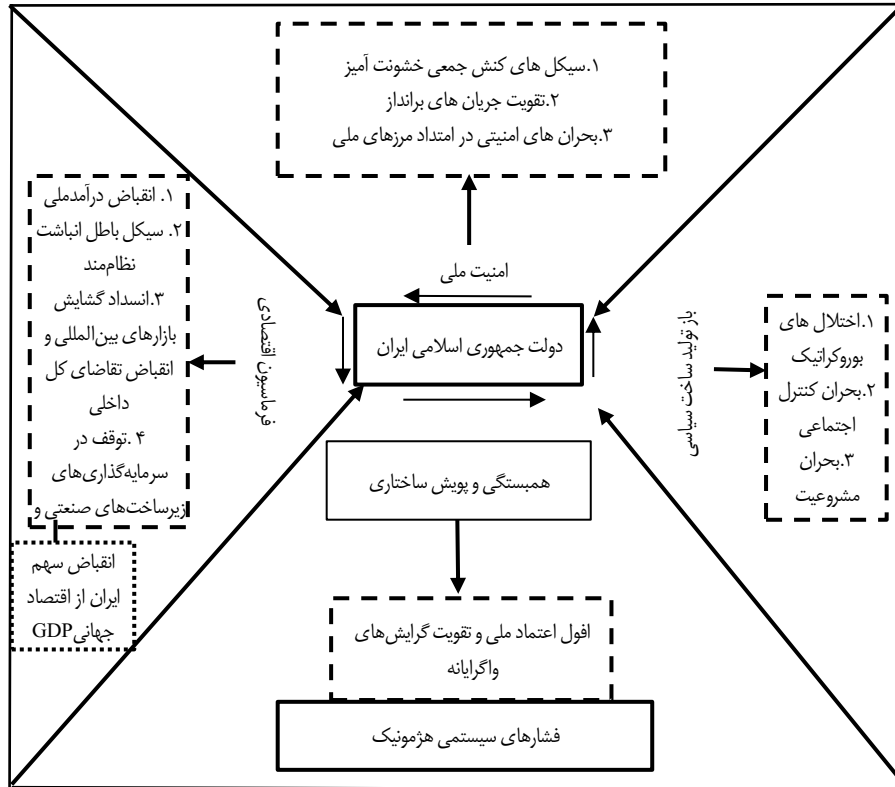
1. Eyler
2. U.S. Department of The Treasury

بی‌نظمی‌های ممتد در سازوکارهای اداری، اجتماعی، و فرهنگی تبدیل شده است. به لحاظ تجربی، این فشارهای فراگیر بر کاهش ۲۰ درصدی تولید ناخالص ملی ایران در دوره ۲۰۱۵-۲۰۱۱ در پی تحریم‌های ایالات متحده و اتحادیه اروپا و انقباض ۸ درصدی اقتصاد ایران در شرایط اعمال فشارهای تحریمی ایالات متحده در بازه زمانی ۲۰۱۹-۲۰۱۸ تأثیرگذار بوده است (والتراسکریشن^۱ و دیگران، ۲۰۲۲، ۳۵-۳۴).

بنابراین، از منظر دگرذیسی‌های سیستمی، دولت جمهوری اسلامی ایران در فضای ناموزون توسعه نظام جهانی، به گونه‌ای متناقض و پیچیده در تکاپو برای پیشگیری از بازتولید سیکل توسعه‌یافتگی عمل می‌کند. در این شرایط، دولت به مثابه کانون اصلی کنترل و مدیریت انباشت نظام مند ملی که باید همانند دولت‌های توسعه‌یافته کانونی، کارکردهای ساختی خود را برای کنترل بازتولید اقتصاد ملی، خودپویگی مناسبات اجتماعی، همبستگی روابط فرهنگی و هویتی، و ایجاد پویایی در سیستم سیاسی به منظور ایجاد جهش ساختاری در فرایندهای تولیدی سرمایه‌بر انحصاری و شبه‌انحصاری محقق سازد، بسان سپر اصلی مقابله با تهاجم‌های هژمونیک عمل کرده و بخش زیادی از منابع قدرت نرم و سخت ملی، صرف این واکنش متقابل ضدسیستمی شده است. افزون‌براین، بحران‌های سیستمی سرمایه‌داری از دهه ۱۹۷۰ به این سو و فشارهای هژمونیک، به مثابه منابع مولد بی‌نظمی کارکردی و ساختی در ساخت دولت جمهوری اسلامی ایران عمل کرده است. این شکل از بحران‌سازی امپریالیستی در شرایط تحریم سیستمی هژمونیک، متغیری تعیین‌کننده در تحریک نیروهای پراکنده‌ساز در ساخت دولتی بوده است. در این شرایط پیچیده آنتروپیک، اثربخشی کارکردهای ساختاری دولت جمهوری اسلامی ایران بر بازتولید متعادل روابط متابولیک اجتماعی، در تخصیص و توزیع منابع سیاسی، اقتصادی، کنترل ساختار فرهنگی و آموزشی و سازوکارهای متعارف اجتماعی، به صورت نسبی تقلیل یافته است (شکل شماره ۴).

1. Walterskirchen

شکل شماره (۴). اثرات فشار سیستمی هژمونیک بر روند بازتولید بحران توسعه ایران

بنابراین، در نتیجه فشارهای سیستمی هژمونیک و اختلال‌های ناشی از بحران بلندمدت سیستمی سرمایه‌داری متأخر، ساخت دولت ایران به کانون اصلی کنش متقابل با نیروهای پراکنده‌ساز سیستمی و فشارهای محیطی بحران نظام جهانی تبدیل شده است. برآیند بی‌واسطه این وضعیت، کنش متقابل ساخت دولت جمهوری اسلامی ایران و اقدامات خنثی‌ساز آن در برابر نیروهای سیاسی و اجتماعی مولد آنتروپی‌های سیستمی است. هدف اصلی فشارهای سیستمی علیه ایران، همسوسازی ساختارهای ملی با منافع هژمونی بین‌المللی و انطباق روند توسعه داخلی با گفتمان مسلط در جهانی‌سازی نئولیبرال بوده است. در این سپهر، دولت جمهوری اسلامی در سطح ملی و بین‌المللی با تمرکز بر مهار فشارهای سیستمی هژمونیک، درصدد تحقق بخشی به شرایطی بوده است که در آن، امکان بازتولید متعادل و متعارف نظام سیاسی و سازوکارهای حیاتی نظام اجتماعی و اقتصادی با توسل به بسیج منابع داخلی و مهار مؤلفه‌های بحران‌ساز محیطی فراهم شود. به‌نظر می‌رسد، عملیاتی‌سازی کل این فرایند پیچیده که بر انبساط و تشدید کارکردهای دستگاه‌های نظامی

و امنیتی اثرگذار بوده است، بخش دیگری از پیامدهای انقباضی برای منابع قدرت ملی و اقتصادی ایران باشد (کارن^۱ و دیگران، ۲۰۰۸، ۱۱۶).

افزون براین، می‌توان به ساختار ژئوپلیتیکی خاورمیانه، بسان متغیر دیگری در تولید آتروپی سیستمی در روند رشد و توسعه ملی جمهوری اسلامی ایران اشاره کرد. به نظر می‌رسد، وضعیت بحرانی پایدار خاورمیانه و واکنش‌های منطقه‌ای ایران به شکل‌های مختلف و پیچیده به این بحران‌ها، همراه با تخصیص دوچندان منابع قدرت نرم و سخت ملی در عرصه‌های سیاسی، حقوقی، اقتصادی، انسانی، نظامی، و امنیتی برای مهار یا خنثی‌سازی نیروهای پراکنده‌ساز منطقه‌ای در دوره طولانی ۱۴۰۰-۱۳۵۷، بخش دیگری از سازوکارهای تأثیرگذار بر بازتولید ساختارهای داخلی و صورت‌بندی توسعه ایران بوده است. عرصه عملیاتی گسترده وزارت امور خارجه و وزارت دفاع جمهوری اسلامی ایران در حوزه خاورمیانه نسبت به مسائل حوزه‌های ژئوپلیتیکی دیگر، بازتاب کنش متقابل گسترده ایران با پیرامون ژئوپلیتیکی و تقابل پایدار با حضور نظامی-امنیتی ایالات متحده در عرصه‌های مختلف منطقه‌ای است (گروه بین‌المللی بحران^۲، ۲۰۱۸).

این‌گونه به نظر می‌رسد که دگرذیسی‌های پیچیده و چندبعدی در خطوط منحنی تحولات بین‌المللی، تأثیرات تعیین‌کننده‌ای بر ساختار فضای جغرافیایی منطقه خاورمیانه داشته و بازخوران متناقض این تحولات، اثرات تضعیف‌کننده‌ای بر ساخت کمی و کیفی روند بازتولید صورت‌بندی توسعه و امکان‌پذیری اجرای اثربخش برنامه‌های بازساخت توسعه ملی جمهوری اسلامی ایران داشته است. این عوامل، طیف گسترده‌ای از پیامدهای فروپاشی شوروی در تحولات خاورمیانه، جنگ اول و دوم عراق، اشغال افغانستان، بحران‌سازی پیاپی ژئوپلیتیکی رژیم اسرائیل در منطقه، و همگرایی رژیم‌های وابسته عربی با سیاست‌های هژمونیک جهانی و سایر اقدامات مداخله‌جویانه و بحران‌ساز ایالات متحده در خاورمیانه را دربر می‌گیرد (پارسی^۳، ۲۰۰۷، ۱۷۸-۱۷۷).

همگام با تحولات دیگر، «بحران‌های بین‌المللی» با ورود به ابعاد مختلف سیاست‌گذاری و مدیریت رشد و توسعه ملی ایران، به‌مثابه یک متغیر پراکنده‌ساز سیستمی

1. Crane
2. International Crisis Group
3. Parsi

عمل کرده‌اند. در این راستا، جهت‌دهی و فشارهای سیستمی ایالات متحده بر سیاست‌های ساختاری نظام جهانی، کنترل تعیین‌کننده آن بر روندهای تصمیم‌سازی نهادهای مالی-پولی بین‌المللی، و تحمیل برنامه‌های توسعه بنیادگرای نئولیبرال در نظام جهانی متأخر، پیامدهای سیستمی بحران‌سازی برای ایران و مناطق غیرکانونی دیگر داشته است (ون، ۱۳۹۷، ۱۶۴-۱۶۳؛ استیگلیتز، ۱۳۸۷).

جمهوری اسلامی ایران در طول یک دهه پس از پیروزی انقلاب اسلامی با در نظر گرفتن شرایط بحران فراگیر هشت سال جنگ تحمیلی، در نتیجه کنترل نظام‌مند دولت انقلابی بر فرایندهای تولیدی و سازمان نیروی کار در بخش‌های سه‌گانه اقتصادی و سیاست‌گذاری توسعه معطوف به الزامات اجتماعی و نیازهای ساختاری ملی، در بازتولید متعارف و متعادل روابط متابولیک نظام اجتماعی و همگرایی ملی کامیاب بوده است؛ از این رو، در دوره مورد بحث، سطح قابل‌قبولی از کارآمدی بوروکراتیک و شاخص‌های بالای مشروعیت و همبستگی ملی نزد توده‌های مردم تضمین شد (آبراهامیان، ۱۳۸۹، ۳۱۶-۳۱۵). در مقابل تغییر ساختاری در سیاست‌های رشد و توسعه ملی و اقتباس از برنامه‌های توسعه غیربومی که بر پایه قواعد اجماع واشینگتن و اصول نولیبرالی صندوق بین‌المللی پول و بانک جهانی پیکربندی شده، متغیرهای پراکنده‌ساز ساختاری و غیربومی در صورت‌بندی ملی، نفوذ کرده و پیچیدگی‌های گذار از توسعه‌نیافتگی ساختی را در روند توسعه داخلی افزایش داده است (وهاب‌زاده^۱، ۲۰۱۷، ۱۶-۱۵). این الگوی توسعه غیربومی، بدون مشخص شدن امکان عملی و نظری انطباق‌پذیری و ایجاد شرایط متعارف پویا متقابل با ساخت اقتصادی و اجتماعی جمهوری اسلامی ایران، به استناد پارادایم پوزیتیویستی نولیبرالی حذف‌کارکرد غیردموکراتیک دولت پیرامونی از ساختار اقتصادی و انبساط فضای بازتولید برای عملکرد دست‌نارنی بازار، «روند مستقل توسعه ساختاری و بومی» ایران را با بحران‌های تعلیقی-تبعیقی فراوانی درگیر کرده است. این روند با مدیریت مستقیم «دولت‌سازندگی»، اختلال‌های ساختی توسعه‌نیافتگی ایران را در شرایط بحران بلندمدت جهانی سرمایه‌داری متأخر تعمیق کرده و بازتولید اثرات آن در نظام اجتماعی را به‌گونه‌ای ژرفا بخشیده، که شاخص‌های بحران توسعه‌نیافتگی در قالب گسترش فساد بوروکراتیک دولتی، تشدید فعالیت‌های نامطلوب بخش خصوصی، رانت‌خواری و ویژه‌خواری، و افزایش نابرابری در توزیع درآمد، به‌مثابه متافیزیک حضور در روند

1. Vahabzadeh

توسعه‌نیافتگی ایران عمل کرده است (مصلی‌نژاد، ۱۳۹۷، ۴۱-۳۶؛ فرج‌پور، ۱۳۸۳، ۱۹۲-۱۸۸). این تناقض ساختاری در توسعه بین‌المللی نشان می‌دهد که کانون راست جدید جهانی با هدف برون‌سپاری کارکردهای دولت رفاه، تداوم سیکل انباشت، بازتولید سودآوری، و مقابله با افول برتری مناطق کانونی غرب در چارچوب هژمونی امریکا، سیاست‌های نئولیبرالیسم را در بستر بحران ساختاری بلندمدت سرمایه‌داری، نهادینه کرده است (اوربیک^۱، ۱۹۹۳، ۲-۱)؛ در این سپهر، الگوبرداری ایران از برنامه‌های رشد و توسعه نئولیبرالی (به‌دلایلی همچون موقعیت تعیین‌کننده دولت هژمونیک در نظام بین‌الملل، تضاد ساختاری صورت‌بندی داخلی با ساخت اقتصاد جهانی، و غیرصنعتی بودن ساخت تولید ناخالص داخلی) نمی‌توانست بر ایجاد روند متعادل و منظم افزایش سطح رشد و توسعه مستقل جمهوری اسلامی ایران تأثیر پایداری داشته باشد؛ بنابراین، سیاست‌گذاری سازمان‌یافته نهادهای برتون‌وودز، براساس سناریوسازی ایالات‌متحده برای مدیریت توسعه نظام جهانی و هماهنگ‌سازی آن با راهبردهای جهانی الهه صلح امریکایی در نظام جهانی متأخر، با نقش‌آفرینی تعیین‌کننده کارگزاران همسو با جریان نئولیبرالیسم اقتصادی درون ساختارهای دانشگاهی و نظام بوروکراتیک دولتی، برنامه‌های تعدیل ساختاری را در نهادهای داخلی ایران به یک گفتمان مسلط تبدیل کرده‌اند (مؤمنی، ۱۳۸۶، ۲۳۰-۲۲۹).

این‌گونه به‌نظر می‌رسد که روند این دگرگونی پراکنده‌ساز با ورود متغیرهای غیربومی به روابط توسعه و فشارهای سیستمی هژمونیک علیه ایران، همراه با اثرات انسدادی آن (سرویس پژوهشی کنگره^۲، ۲۰۲۲، ۱۵-۱۴)، روابط پیچیده‌ای از تضادها و تناقض‌های ساختاری را در صورت‌بندی داخلی توسعه با پیکربندی اقتصاد جهانی، به‌وجود آورده است. نمود عینی این وضعیت در شاخص میانگین رشد سالانه ۳/۹ درصدی ایران در دوره ۲۰۱۴-۱۹۸۹ است که از میانگین مشابه آن برای کل کشورهای در حال توسعه کمتر بوده و در روند بلندمدت نرخ تورم {رکودی ممتد} تصاعدی را در اقتصاد ملی رقم زده است (علاء‌الدینی^۳ و دیگران، ۲۰۱۸، ۳۹-۳۸).

افزون‌براین، در فرایند باز شدن فضا برای فعالیت بخش خصوصی و اجرای گفتمان دست‌نارمنی نئولیبرال در سازمان‌های اقتصادی در پیوند با سازوکارهای پیچیده حقوقی و بوروکراتیک - که همگی در راستای اجرای برنامه‌های غیربومی تعدیل ساختاری بود- روابط ساختاری

1. Overbeek
2. Congressional Research Service
3. Alaedini

پربیندالیسم دوران پیش از انقلاب بازیابی شد. این تضاد تاریخی در روند تحولات ایران، که دست‌کم ریشه‌های آن به دوره صفویه بازمی‌گردد، در نتیجه انقلاب اسلامی در مقیاس کلان از نظام اجتماعی سترون شده بود، اما در دوره پساجنگ تحمیلی و در واکنش به اجرای برنامه‌های آزادسازی اقتصادی، بار دیگر در ساخت اقتصادی کشور شکل‌های پیچیده‌ای از مناسبات پربیندالی احیا شد (قیصری، ۲۰۰۹، ۶۵)؛ بنابراین، آشفتگی‌های حقوقی، سیاسی، و اخلاقی معلول انباشت و تراکم سرمایه استخراجی از منابع عمومی و دولتی، به شدت در برنامه‌های غیربومی توسعه و سیاست‌گذاری اقتصاد کلان مکتب شیکاگو ریشه دارد و نظام جمهوری اسلامی از میانه دهه ۱۳۷۰ با رویکرد فسادستیزی در واکنش به این بحران‌های پیچیده در فرایندهای امنیتی و قضایی به تقابل با اهداف مورد اشاره روی آورده است؛ از این رو، سوژه بحران‌ساز و مولد مناسبات پربیندالی (ویر^۱، ۱۹۷۸) در ایران، برخلاف الگوهای نظری و تحلیلی سیاسی و اقتصادی هوادار نگرش‌های راست جهانی توسعه نمی‌تواند معلول ساختار قانون اساسی مستقر به‌شمار آید. در حالی که قانون اساسی موجود، سازوکارهای حقوقی و سیاسی فسادستیزی و انحصارزدایی گسترده را در عرصه‌های مختلف ساختار جامعه تعریف کرده است، برخی از عاملیت‌های سوژه انسانی ذی‌نفع در تقویت مناسبات پربیندالی، در صدد تضعیف و تعلیق این بخش از ساختار قانون اساسی بوده‌اند.

۶. پاندمی جهانی مالی سازی دیجیتال در ایران

در دوره سرمایه‌داری متأخر، گسترش روند مالی سازی اقتصاد جهانی از کانون هژمونیک امریکایی در توسعه روابط مالی و بانکی و انبساط نامتناسب فعالیت‌های غیرتولیدی نسبت به بخش‌های تولیدی، متغیر دیگری از اثرات پراکنده‌ساز الگوهای مدیریت اقتصاد کلان نولیبرالی و جذب متغیرهای بحران‌ساز توسعه غیربومی در روند بازتولید رشد و توسعه ساختاری جمهوری اسلامی ایران را پدید آورده است. این تحول در مرحله افول هژمونی امریکا و تکوین سیکل صنعت‌زدایی و گسترش مالی سازی جهانی، به گونه‌ای متناظر، پیچیدگی‌های صورت‌بندی ملی ایران و پیچیدگی‌های ساختی توسعه‌نیافتگی آن را افزایش داده است (محمدی، ۲۰۰۳)؛ بنابراین، گسترش مالی سازی اقتصادهای غیرکانونی‌ای مانند ایران، در نتیجه ضعف ساختاری در فرایندهای تولیدی صنعتی و غیرصنعتی، از یک سو بحران سیکل باطل انباشت نظام‌مند ملی برای توسعه بخش تولیدی و صنعتی شدن را گسترش داده و از سوی دیگر، فساد اقتصادی ناشی از انباشت ثروت‌های موهوم و کاهش فعالیت‌های

1. Weber

تولیدی را نیز بازتولید کرده است. همچنین، مالی‌سازی، مولد حباب‌های میرا و بحران‌ساز در اقتصاد کلان جمهوری اسلامی ایران بوده است. در این سپهر، مالی‌سازی اقتصاد ملی ایران در بازه زمانی ۱۳۶۸-۱۳۸۶ و ۱۳۹۳-۱۳۹۸، یکی از متغیرهای تعیین‌کننده در انقباض فعالیت‌های تولیدی، کاهش دستمزد و تعدیل نیروی کار، بی‌انضباطی پولی و مالی، گسترش فساد پربیندال، و نهادینه‌سازی مناسبات سرمایه‌داری کازینویی بوده است (معبودی و دیگران، ۱۴۰۰، ۸۳-۸۲).

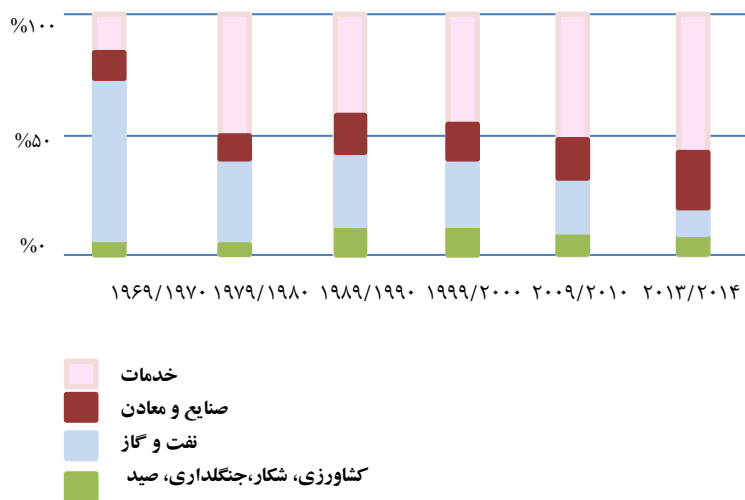
توسعه زیرساخت‌های مالی و بانکی خصوصی از دهه ۱۳۸۰، در راستای آزادسازی نظام بانکداری بر مبنای الگوهای توسعه صندوق بین‌المللی پول و بانک جهانی به مثابه اقدامی برای افزایش ظرفیت و پویایی نظام بانکی کشور و تحقق‌پذیری راهبرد کلان اعطای وام برای سرمایه‌گذاری، اشتغال‌زایی، و تراکنش‌های پولی در راستای توسعه فرایندهای تولیدی صنعتی، در کانون تحولات اقتصاد کلان ملی، عملیاتی شد. اما در عمل و در نتیجه این اقدامات، زمینه هدررفت منابع مالی به صورت اعطای اعتبارات مالی کلان در بطن روابط پربیندالی، گسترش سرمایه‌گذاری در عرصه مستغلات و مسکن، تجارت فلزات گران‌بها، و ویژه‌خواری و رانت‌خواری سازمان‌یافته فراهم شد که پیامدهای نامطلوبی برای رشد ملی داشت. به بیان روشن‌تر، اثرات انگیزشی برنامه‌های تعدیل ساختاری روابط بانکی، به گسترش سازوکارهای مالی و سوداگری‌های خدماتی منتهی شد و اثرات سازنده آن، در تسهیل روند سرمایه‌گذاری در بخش یک فرایندهای تولیدی ملی و جهش عمودی به سوی توسعه کمی و کیفی صنعتی، بنیادین و بلندمدت نبود. در مقابل، گسترش فساد اقتصادی از پیامدهای بی‌واسطه بازپیکربندی اقتصاد ملی در چارچوب توسعه دست‌نامرئی نولیبرالیسم در نظام پولی‌بانکی ایران بوده است (امیدی، ۱۳۹۹، ۶۴-۶۲).

این وضعیت، بازتاب الگوبرداری از روند تحولات اقتصادی قدرت‌های کانونی سرمایه‌داری و سیاست جهانی هژمونیک است که در مرحله نخست تحول سیستمی در سرمایه‌داری متأخر از دهه ۱۹۸۰، با یک چرخش از سرمایه‌گذاری در حوزه بازتولید صنعتی به سوی صنعت‌زدایی و مالی‌سازی ساختارهای اقتصادی داخلی محقق شده است که بر پایه الگوی سیکل‌های هژمونیک سیستمی از دهه ۱۹۷۰، روندی شتابان داشته است (هاین^۱، ۲۰۲۱)؛ بنابراین، فرایند الگوبرداری از مدل‌های سیاست‌گذاری اقتصاد کلان هژمونیک در عرصه سیاست‌گذاری ایران، بدون توجه به قدرت ساختی ایالات متحده در تصاحب بیشینه

1. Hein

تولید ناخالص داخلی اقتصاد جهانی و تسلط بر فرایندهای تولیدی انحصاری، صورت بندی صنایع ملی ایران بر پایه گسترش بخش خدمات و تضعیف صنایع کشاورزی را با تناقض های ساختاری روبه رو کرده است (شکل شماره ۵).

شکل شماره (۵). صورت بندی تولید ناخالص داخلی ایران (۱۹۶۹-۲۰۱۴)

منبع: کایرخام، ۲۰۲۲

به بیان روشن تر، امتناع از پذیرش اصل خاص بودگی پدیده توسعه و صورت بندی داخلی قدرت های کانونی سرمایه داری، در روند تحولات شتابنده نظام جهانی در عصر فشرده گی فضلمان و در محتوای سازوکارهای شبکه ای و دیجیتال اقتصاد جهانی، بازیابی متابولیک ساختار توسعه ملی جمهوری اسلامی ایران را از چارچوب و الزامات بومی دور کرده است (راغفر، ۱۳۸۷).

در این سپهر، از دهه دوم سده بیست و یکم، همه گیری بین المللی تولید ارزهای دیجیتال در اقتصاد جهانی، به مثابه یک متغیر بین المللی نوظهور، پیچیدگی های معطوف به بی نظمی سیستمی در عرصه بانکی و مالی ایران را افزایش داده است. از این حیث، در شرایطی که زیرساخت های تولیدی ایران در یک رابطه پیچیده در حال توسعه درگیر است و پول رایج ملی در مقابل نوسان های اقتصادی داخلی و بین المللی و فشارهای سیستمی هژمونیک سازمان یافته با افت نرخ برابری تبادل ارزهای جهانی روبه رو بوده و آسیب پذیری شدیدی را از اوایل دهه ۱۳۹۰ تجربه کرده است، استخراج ارز دیجیتال، بسان یک متغیر پیچیده ساز در انباشت ملی و توسعه روابط سرمایه دارانه

کازینویی عمل می‌کند. در این شرایط، پیوند اقتصاد ملی ایران با مناسبات مالی و بانکداری دیجیتال در اقتصاد جهانی سرمایه‌داری، شرایطی را ایجاد کرده است که بازیابی و پویایی ساختار اقتصاد ملی و به‌ویژه فضای تولیدی ایران، کانون جذب بحران‌ها و سیکل‌های تجاری اقتصاد جهانی و اختلال‌های پیچیده و نوین همراه با فقدان بدیل‌های مؤثر گذار از بحران اقتصاد دیجیتال بوده است (رحمانی و باباجانی محمدی، ۱۴۰۰، ۳۹-۳۸). به‌کلام دیگر، گسترش مناسبات سرمایه‌داری کازینویی و دیجیتال، کانونی برای تضعیف فعالیت‌های تولیدی و هدایت مسیر انباشت ملی به‌سوی فضاهای ناشناخته کنترل‌ناپذیر و کلاهبرداری غیرقابل پیگیری و ردیابی بوده است (مکنزی^۱ و همکاران، ۲۰۲۳، ۲۴-۲۳).

افزون‌براین، نوسان در ارزش‌های ایجادشده در بستر انباشت مالی دیجیتال با نوسان‌های سیستمی سرمایه‌داری بین‌المللی و فروپاشی ارزش ارزهای دیجیتال در کشورهای کانونی اقتصاد جهانی سرمایه‌داری، رابطه مستقیمی داشته و روابط شبکه‌ای یادشده در ایجاد انباشت‌های کاذب دیجیتال و سقوط ارزش نهایی آن (به‌دلیل بحران یا ریسک‌های غیرعقلانی) در ایران نیز بازخوردهای آن‌تروپیک مالی پدید آورده است. متعین‌شدن این روابط شبکه‌ای آشفته‌ساز هنگام توسعه ماینرهای استخراج ارزهای دیجیتال در بردار زمانی ۱۴۰۱-۱۴۰۰ در شرایطی آشکار شد که به‌دلیل وجود شرایط بحران در اقتصاد ملی ایران در دوره پسابرجام، اثرات نامطلوب انباشت مالی موهوم دیجیتال، به‌شکل زیر بروز یافت:

۱. گسترش کلاهبرداری پانزی در بستر روابط سرمایه‌داری کازینویی؛
۲. سطحی و ادواری شدن نرخ سودآوری در تجارت دیجیتال و آسیب‌پذیری آن در مقابل بحران‌های اقتصادی و سیاسی ناشی ریسک‌های کنترل‌ناپذیر؛
۳. ایجاد حباب‌های ادواری مالی و پول‌شویی‌های سازمان‌یافته در فضای مجازی؛
۴. بسترسازی برای فرارهای مالیاتی پیشرفته و کنترل‌ناپذیر؛
۵. تحقق اثر جاذب اقتصاد ملی از حباب‌های مالی جهانی در مسیر شبکه‌سازی تراکنش‌های بین‌المللی و تقویت شدت فروپاشی احتمالی انباشت مالی در شرایط بحران؛
۶. اختلال فنی در تأمین و توزیع برق ملی به‌دلیل نصب ماینرهای استخراج ارز دیجیتال؛
۷. افزایش درگیری‌های دستگاه‌های امنیتی و پلیس فتا با فعالیت‌های متقابلانه فنی و

1. McKenzie

نرم‌افزاری ارزش‌های دیجیتال؛

۸. تشدید و تقویت روند صنعت‌زدایی ملی به‌عنوان یک گرایش غیرقطعی ساختاری بلندمدت.

نتیجه‌گیری

یافته‌های مقاله حاضر نشان می‌دهد که تضادهای بنیادین در صورت‌بندی توسعه ملی جمهوری اسلامی ایران در مرحله بحرانی سرمایه‌داری متأخر، تحت تأثیر فشارهای سیستمی هژمونیک و تحریم‌های همراه با آن، تشدید و تقویت شده و هم‌زمان، الگو برداری از برنامه‌های نولیبرالی نهادهای برتون‌وودز و نظریه‌های محافل راست جدید اقتصادی دانشگاه شیکاگو، پیچیدگی‌های گذار ساختاری از توسعه نیافتگی تاریخی و بازساخت توسعه ایران را افزایش داده است. افزون‌براین، به‌دلیل بی‌توجهی به پیچیدگی‌های مختصات ایران در دستگاه نظام جهانی مدرن و سرباززدن از پذیرش ضرورت ایجاد بدیل بومی توسعه، فشارهای ساختاری داخلی در بازتولید توسعه ایران افزایش یافته است؛ بنابراین، سازوکارهای کمی و کیفی توسعه و روند حکمرانی و مدیریت ملی ایران تحت فشارهای ناشی از الگوهای وارداتی توسعه، بحران‌های پرشماری را تجربه کرده و بسیج منابع قدرت نرم و سخت و برنامه‌ریزی عملیاتی برای گذار ساختاری به توسعه ملی متناسب و همسو با الزامات و نیازهای داخلی، بسیار دشوار شده است. این روابط آنتروپیک در دوره پسابرجام تشدید شده است. شاخص‌های آماری‌ای از قبیل انقباض GDP در دوره مورد بحث، افزایش شکاف طبقاتی، بازآمد سیکل تورم و تورم رکودی پیوسته، اختلال در انباشت نظام‌مند ملی، عدم افزایش سطح تولیدات صنعتی و غیرصنعتی متناسب با بخش‌های اقتصادی دیگر در صورت‌بندی تولید ناخالص داخلی، روند روبه‌افزایش مالی‌سازی نظام اقتصاد ملی و فشار بحران‌های ژئوپلیتیکی خاورمیانه، تقابل آشکار جمهوری اسلامی ایران با قدرت هژمونیک روبه‌زوال امریکا، و تحمیل سیاست‌های تحریمی، بازتاب اختلال‌های توسعه پایدار ایران در سرمایه‌داری متأخر بوده است.

برآیند این تحول از یک‌سو، سطح اثربخشی و باروری فرایندهای تولید داخلی و سازوکارهای بومی اقتصادی را از روند متعارف بازتولید سیستمی منطبق با ساختارهای ملی خارج کرده و به‌دلیل تشدید وابستگی نیازهای اقتصادی کشور به بازارهای بین‌المللی، سطح گسترده‌ای از متغیرهای پراکنده‌ساز دست‌نامرئی نولیبرال به ایجاد آشفتگی در روند انباشت

نظام‌مند ملی و هم‌زمان، اختلال در کارکردهای نظام سیاسی برای پیشبرد مدیریت ساختاری و جهت‌دهی به توسعه بومی دامن زده است. این وضعیت، طیف گسترده‌ای از متغیرهای آتروپیک سیستمی را به نظام سیاسی تحمیل کرده که در قالب نیروهای تقویت‌کننده واگرایی ساختاری در توسعه مواردی مانند فساد پربیندالی، عدم توازن و تعادل طبقاتی، و توزیع ناموزون انباشت ملی، عدم تقارن در توزیع دموگرافیک جغرافیایی، تضعیف بنیان تولیدات صنایع ملی و افزایش بیکاری ساختاری را در بردار زمانی بلندمدت ایجاد کرده است.

یافته‌های مقاله حاضر نشان می‌دهد، ورود الگوی توسعه نولیبرال و همسوسازی برنامه‌های رشد و توسعه ملی ایران با سیاست‌های صندوق بین‌المللی پول و بانک جهانی، شرایط اجباری و ناخواسته‌ای را به ساختارهای داخلی تحمیل کرده است که هزینه‌های اقتصادی، بوروکراتیک و اجرایی حکمرانی و مدیریت ملی و بازتولید متعارف سیستم سیاسی را در نتیجه تشدید پیچیدگی‌های گذار از توسعه‌نیافتگی ساختاری تاریخی افزایش داده است. نتیجه این تحول در سیاست‌گذاری توسعه ایران، افزایش گرایش‌های آشفته‌ساز و کنترل‌ناپذیر در برنامه‌ریزی برای توسعه بومی است که اثرات متناقض رسانه‌های ارتباط جمعی بین‌المللی و شبکه‌سازی سرمایه‌داری دیجیتال در عرصه‌های فرهنگی و اقتصادی نیز سبب پیچیده‌تر شدن این فرایند شده است.

برون‌داد انتقادی مقاله حاضر این است که فراروی از الگوهای توسعه وارداتی و بومی‌سازی توسعه بر پایه ساختار تمدنی ایرانی-اسلامی می‌تواند بر تقویت همبستگی ملی با رویکرد مبتنی بر انبساط سازمان تولید ملی، کاهش عمومی سطح شکاف ساختاری در توزیع درآمد و نابرابری‌های اجتماعی و تقویت مستمر روند همگرایی فرهنگی و هویتی بومی تأثیرگذار باشد. هم‌زمان، بومی‌سازی الگوی توسعه می‌تواند به تقویت ساخت قدرت سیاسی، اثربخشی کارکردها و تعمیق سطح کمی و کیفی مشروعیت نظام سیاسی کمک کند. سرانجام اینکه جایگزینی الگوی بومی توسعه در مناطق غیرکانونی با الگوهای رشد و توسعه فضاهای توسعه‌یافته کانونی نظام جهانی، از جمله ایران، نقطه عزیمتی برای برچیدن مناسبات پربیندال و مهار زمینه‌های فساد و ناکارآمدی سیستمی اداری و اقتصادی است. به نظر می‌رسد، تعریف و ایجاد شرایط ساختاری توسعه و نهادسازی بومی در بردار بلندمدت می‌تواند مهار آشفته‌گی کنش‌های ساختاری کشور را تضمین کرده و روابط اصیل تاریخی مستقر در قلمرو تمدن ایرانی-اسلامی را بر الگوی توسعه هژمونیک و برون‌داد به اصطلاح مدرن و غیربومی آن، مسلط نماید.

بنابراین، در این شرایط، انباشت سرمایه به شکل های گوناگون متعارف و تاریخی آن می تواند زمینه ساز انقلاب صنعتی، رها از سودجویی های مبتنی بر روابط پربندالیسم، انباشت مالی ضدشرعی و غیراخلاقی و وابستگی ساختی به کانون نظام جهانی شود. این تحول می تواند سازوکارهای مهار و انسداد بحران های سیستمی سیاست و اقتصاد نظام جهانی را در اختیار نیروهای داخلی ایران قرار دهد. افزون بر این، بومی سازی توسعه می تواند از بازتولید انواع پیچیده روابط شبه انحصاری و انحصارهای چندقطبی اقتصاد جهانی سرمایه داری در ساخت داخلی اقتصاد ملی ایران جلوگیری کند. پیامدهای ترمیم کننده این تحول می تواند در قالب جلوگیری از ظهور نیروهای قانون شکن و مولد فسادهای پیچیده و پنهان، بروز یابد؛ بنابراین، تنظیم یک راهبرد تحقق پذیر پایدار و ساختاری توسعه، رابطه تنگاتنگی با تعیین بخشی به روابط توسعه مبتنی بر الگوی ایرانی-اسلامی و جداسازی الگوهای وارداتی توسعه از ساختارهای ملی دارد. تجربه های تاریخی نشان می دهد، بدون ایجاد یک الگوی نظری و عملی برای رشد و توسعه بومی، پیکربندی منابع نرم و سخت قدرت ملی، و بازسازی بی نظمی های داخلی براساس الزامات بومی و محدودیت های ساختاری ناشی از آن در فضای بحران بلندمدت نظام جهانی متأخر، نمی توان توسعه ساختاری را در قالب الزامات بومی محقق ساخت.

فراسوی تحلیل علمی، بومی سازی توسعه و پیکربندی ساخت توسعه ملی جمهوری اسلامی ایران براساس راهبرد اقتصاد مقاومتی صادرشده از سوی مقام معظم رهبری، یک ضرورت در راستای تقویت اقتدار حکومتی است. به بیان روشن تر، تحقق بی واسطه راهبرد اقتصاد مقاومتی و تقویت سازمان تولید ملی، نیازمند فراروی از دستورالعمل های وارداتی و غیربومی توسعه است. عدم تحقق توسعه بومی می تواند پیچیدگی صورت بندی توسعه ملی را به سوی آشفتگی سیستمی سوق داده و در چنین شرایطی، کنترل ناپذیری نیروهای پراکنده ساز سیستمی در مقیاس ملی (از جمله بحران های اقتصادی، سیکل های کنش جمعی خشونت آمیز، بحران سازی های امنیتی و سیاسی در داخل و در امتداد مرزهای بین المللی همراه با فشار قدرت هژمون و همدستان محلی آن، و افزایش شکاف های طبقاتی) گذار به توسعه ساختاری و اثربخشی حکمرانی ملی را بسیار پیچیده تر و دشوارتر خواهد کرد. تجربه چینی منحصر به فرد توسعه و صعود جهانی آن بر مبنای الگوی بومی انباشت نظام مند ملی، ضرورت بومی سازی روند توسعه در مقیاس جهانی را بیش از پیش آشکار کرده است.*

منابع

- آبراهامیان، پروانه (۱۳۸۹). تاریخ ایران مدرن. ترجمه محمدابراهیم فتاحی. تهران: نشر نی.
- آنانی، ابوالفضل؛ شهرام‌نیا، مسعود؛ امام‌جمعه‌زاده، جواد؛ مسعودنیا، حسین (۱۴۰۱). تجزیه و تحلیل پیچیدگی‌های افول هژمونی آمریکا در نظام جهانی سرمایه‌داری. فصلنامه دانش سیاسی، ۱۸(۲)، ۳۳۴-۳۰۷.
- استیگلیتز، ژوزف (۱۳۸۷). جهانی‌سازی و مسائل آن. ترجمه حسن گلریز. تهران: نشر نی.
- امیدی، مسعود (۱۳۹۹). کارنامه نئولیبرالیسم در ایران. تهران: انتشارات گل آذین.
- راغفر، حسین (۱۳۸۷). اقتصاد سیاسی فساد. فصلنامه مجلس و پژوهش، ۱۴(۵۸)، ۴۵-۹.
- رزاقی، ابراهیم (۱۳۸۵). آشنایی با اقتصاد ایران. تهران: نشر نی.
- رحمانی، امیر؛ باباجانی محمدی، سعیده (۱۴۰۰). تأثیر ارزهای دیجیتال بر اقتصاد ایران؛ فرصت‌ها و چالش‌ها. فصلنامه علمی مؤسسه آموزش عالی فردوسی، ۱۱(۱)، ۴۱-۲۸.
- فرج‌پور، مجید (۱۳۸۳). موانع توسعه در ایران. تهران: انتشارات رسا.
- مورن، ادگار (۱۳۹۱). روش. مجلد ۲. ترجمه علی اسدی. تهران: سروش.
- مصلی‌نژاد، عباس (۱۳۹۷). آسیب‌شناسی توسعه اقتصادی ایران: برنامه‌های اول تا چهارم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران. تهران: انتشارات اختران.
- مقصودی، مجتبی (۱۴۰۰). مصالحه سیاسی و توسعه در ایران؛ بررسی چند گزاره نظری و انضمامی. پژوهشنامه علوم سیاسی، ۱۶(۴)، ۲۱۹-۱۸۱.
- مؤمنی، فرشاد (۱۳۸۶). اقتصاد ایران در دوران تعدیل ساختاری. تهران: نقش و نگار.
- معبودی، رضا؛ دره‌نظری، زینب (۱۴۰۰). رابطه مالی‌سازی با توزیع درآمد و رشد اقتصادی در ایران. پژوهشنامه اقتصادی دانشگاه علامه طباطبائی، ۲۱(۸۲)، ۹۰-۴۹.
- ون، یی (۱۳۹۷). چگونگی شکل‌گیری یک ابرقدرت اقتصادی. ترجمه حسین صبوری کارخانه. تهران: انتشارات ترمه.
- هاشمی، مسعود؛ دانش‌نیا، فرهاد؛ احمدیان، قدرت (۱۴۰۱). اقتصاد سیاسی توسعه در ج.ا.ا. تقدم امر سیاسی بر امر سیاسی و پیامدهای توسعه‌ای آن. پژوهشنامه علوم سیاسی، ۱۷(۳)، ۲۷۴-۲۲۷.

Alaadini, Pooya & Razavi, Mohamad R. (2018). *Industrial, Trade, and Employment Policies in Iran*. Cham: Springer International Publishing.

Alexander, Kern (2009). *Economic Sanctions: Law and Public Policy*. New York: Palgrave.

Amuzegar, Jahangir (2014). *The Islamic Republic of Iran: Reflections on an Emerging Economy*. New York: Routledge.

Arrighi, Giovanni (2010). *The Long Twentieth Century: Money, Power and the Origins of Our Time*. London: Verso.

Braudel, Fernand (1980). *On History*. Chicago: University of Chicago Press.

- Crane, Keith; Lal, Rollie & Martini, Jeffrey (2008). *Iran's Political, Demographic, and Economic Vulnerabilities*. Santa Monica: RAND Corporation.
- Chari, Chandra (2008). *War, Peace and Hegemony in a Globalized World: The Changing Balance of Power in the Twenty-First Century*. New York: Routledge.
- Christopher Chase-Dunn (1998). *Global Formation: Structures of the World Economy*. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers.
- Clark, Stuart and et al. (1999). *The Annales School: Critical Assessments. Histories and Overviews*. Vol.1. Routledge: London.
- Congressional Research Service (2022). *Iran: Background and U.S. Policy*. Available at: <https://crsreports.congress.gov/product/pdf/R/R47321>.
- Devezas, Tessaleno C. (2006). *Kondratieff Waves, Warfare and World Security*. Washington, DC: Published in cooperation with NATO Public Diplomacy Division.
- Eyler, Robert (2007). *Economic Sanctions: International Policy and Political Economy at Work*. New York: Palgrave Macmillan.
- Farzanegan, Mohammad Reza & Alaadini, Pooya (2016). *Economic Welfare and Inequality in Iran: Developments since the Revolution*. New York: Palgrave Macmillan.
- Fayazmanesh, Sasan (2008). *The United States and Iran: Sanctions, Wars and the Policy of Dual Containment*. New York: Routledge.
- Ganji, Babak (2006). *Politics of Confrontation: The Foreign Policy of the USA and Revolutionary Iran*. London: Tauris Academic Studies.
- Grosfoguel, Ramon & Cervantes-Rodriguez, Margarita Ana (2002). *The Modern Colonial Capitalist World-System in the Twentieth Century: Global Processes, Antisystemic Movements, and the Geopolitics of Knowledge*. Westport: Greenwood Press.
- Gheissari, Ali (2009). *Contemporary Iran: Economy, Society, Politics*. New York: Oxford University Press.
- Congressional Research Service (2022). *Iran Sanctions.Washington*. available at: <https://sgp.fas.org/crs/mideast/RS20871.pdf>.
- Hadenius, Axel (2015). *American Exceptionalism Revisited: US Political Development in Comparative Perspective*. New York: Palgrave Macmillan.
- Hein, Eckhard (2012). *The Macroeconomics of Finance-Dominated Capitalism and its Crisis*. Massachusetts: Edward Elgar Publishing Limited.
- Hopkins, Terence., Wallerstein, Immanuel, Bach, Robert L., Chase-Dunn, Christopher, Mukherjee (1982). *World-Systems Analysis, Theory and Methodology*. London: Sage Publications.

- Houghton, David P. (2004). *US Foreign Policy and the Iran Hostage Crisis*. New York: Cambridge University Press
- Hunter, Shireen T. (2010). *Iran's Foreign Policy in the Post-Soviet Era: Resisting the New International Order*. Santa Barbara: Praeger.
- International Group Crisis (2018). *Iran's Priorities in a Turbulent Middle East*. Available at: https://icg-prod.s3.amazonaws.com/184-iran-s-priorities-in-a-turbulent-middle-east_1.pdf.
- Katouzian, Homa & Shahidi, Hossein (2008). *Iran in the 21st Century: Politics, Economics and Conflict*. New York: Routledge
- Kirkham, Ksenia (2022). *The Political Economy of Sanctions: Resilience and Transformation in Russia and Iran*. Cham: Palgrave Macmillan.
- Li, Minqi (2016). *China and the Twenty-first-Century Crisis*. London: Pluto Press.
- Marino, John A & et.al. (2002). *Early Modern History and the Social Sciences: Testing the Limits of Braudel's Mediterranean*. Missouri: Truman State University Press.
- McKenzie, Ben & Silverman, Jacob. (2023). *Easy Money; Cryptocurrency, Casino Capitalism, and the Golden Age of Fraud*. New York: Abrams Press.
- Mészáros, István (2008). *The Challenge and Burden of historical time: Socialism in the Twenty-first Century*. New York: Monthly Review Press.
- Mohammadi, Ali (2003). *Iran Encountering Globalization: Problems and Prospect*. New York: Routledge.
- Overbeek, Henk (1993). *Restructuring Hegemony in the Global Political Economy: The Rise of Transnational Neo-Liberalism in the 1980s*. New York: Routledge.
- Parsi, Trita (2007). *Treacherous Alliance: The Secret Dealings*. Connecticut: Yale University Press.
- Saad-Filho, Alfredo. (2020). *Growth and Change in Neoliberal Capitalism*. Leiden: Brill.
- Sachs D., Jeffrey (2018). *A New Foreign Policy: Beyond American Exceptionalism*. New York: Columbia University Press.
- Shannon, Thomas R. (1996). *An Introduction to the World-System Perspective*. Colorado: Westview Press.
- Tendler, Joseph (2013). *Opponents of the Annales School*. Hampshire: Palgrave Macmillan.
- The World Bank Group(2023). *GDP growth (annual %) - Iran, Islamic Rep.* available at: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG?>

locations=IR.

U.S. Department of The Treasury (2023). Iran Sanctions. Available at: <https://home.treasury.gov/policy-issues/financial-sanctions/sanctions-programs-and-country-information/iran-sanctions>.

Vahabzadeh, Peyman. (2017). *Iran's Struggles for Social Justice: Economics, Agency, Justice, Activism*. New York Palgrave Macmillan.

Wallerstein, Immanuel (2000). *The Essential Wallerstein*. New York: New Press.

Walterskirchen, Julian; Mangott, Gerhard & Wend, Clara (2022). *Sanction Dynamics in the Cases of North Korea, Iran, and Russia: Objectives, Measures and Effects-Sprin*. SpringerBriefs in International Relations: Cham.

Weber, Max (1978). *Economy and Society: An Outline of Interpretive Sociology*. Berkeley: University of California Press.

Yagi, Kiichiro, Yokokawa, Nobuharu, Shinjiro, Hagiwara & Dymski, Gary (2013). *Crises of Global Economy and the Future of Capitalism*. New York: Routledge.